

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXI. évf.

1896. November—December.

6-ik füzet.

Kolozsvári főiskolánk legrégibb történetéhez

Iskoláink története igen sok tekintetben egy az általános művelődés történetével. Éppen azért nem kicsiny fontosságu a közoktatásügyi minster bölcs intézkedése, mely szerint a millennium alkalmával a különböző hatóságok irassák meg és adják ki iskoláinknak történetét. E buzdító felhívás következtében egyre-másra jelennek meg a vaskos monographiák, melyek a nevezetesebb közoktatási intézetek multját többé vagy kevésbbé hiven tárják szemünk elébe. Azt gondolhatnók, hogy az irodalommal foglalkozó tanárok majd minde-nike beállt hivatott történetbuvárnak, csakhogy a rég letűnt kornak tanulságos emlékeit napvilágra derítsék a millennium nagyobb dicsőségére.

Most, hogy a sokatigérő termés behordva, nagy ritkaság e gazdagnak tetsző millenniumi aratásban a sok üres kalász mellett a maggal telt kéve. Alig látunk e megrendelésre készült munkák közt egy-két olyant, melyekből a szakértő és a nagy közönség egyaránt okulhatna. A legtöbb millenniumi történelem csak alkalmi füzet, melyben a sebtiben összeszedett kétes értékű adatok minden válogatás nélkül vannak összeállítva s egyik helyen merész tájékoztat-lásukkal bosszantanak; más helyen feldolgozatlan voltak próbálja meg a jámbor olvasó türelmét.

E korántsem várt csekély eredménnyen okulva, hogy a mi nem kis áldozattal kiadandó iskoláink története is a muló életű vázlatok sorába ne kerüljön, főfő érdekünk gondoskodni arról, hogy a megörökítendő multnak találóbb vonásai minél szélesebb körben legyenek feltárva, mielőtt a hivatását érző történetíró vásznára kerülnének. E sorok írója mivelődéstörténeti kutatásaiban az unitárius iskolák multjáról is nem egy figyelemre méltó új adatra akadott. A millenniumi alkalomra való tekintettel legyen szabad azokból olvasóinknak egyet-kettőt időnként e helyen is bemutatnunk.

A középkorban keletkezett s részben ma is virágzó erdélyi tanintézetek sorában első helyen a kolozsvári unitárius főiskola gazdag multja ragadja meg a történetkutató figyelmét. E főiskola története sokkal változatosabb és sokkalta dicsőbb, mintsem azt a köztudat csak távolról is sejdithetné.

A kolozsvári unitárius főiskola messzemenő gyökérszámai a középkor mélységes sötétéig nyomozhatók. Mint a legtekintélyesebb városnak, Kolozsvárnak is volt már a XIII. és XIV-ik évszázban iskolája, Brassóhoz és Szebenhez hasonlóan.¹ Haner, Sandius és mások nem haboznak e régi iskola eredetét egészen a mesés őskorba, a hajdankori arianusokig visszavinni, kiknek Callicrates nevű püspökük Claudiopolisban, szerintök itt Kolozsvárt, székelte volna. (*Uzoni*: *Historia Eccl. Unit.* I. 418. Vesd össze *Kanyaró*: *Unitáriusok Magyarországon.* 22. l.) Sokkal több hitelt érdemel a Kénosi Tösér és Uzoni Fosztó előadása, kik szerint Kolozsvárt már III. Béla király idejében volt a Benedekrendű szerzeteseknek iskolájuk az óvárban. Ezekről később, talán a tatárpusztítás után, a dominikánusok vették át az iskola épületét s klostromot csináltak maguknak belőle. (*Uzoni*: I. 418.) Vajjon tartottak-e fenn a fekete barátok klostromuk mellett valami iskolát is, mint ez sok helyen szokásuk volt, adatok hiányában alig lehet eldönteni.

Hogy azonban volt iskola Kolozsvárt a dömések ittlétekor is, az több mint bizonyos. Ez az iskola nem kolostor-, hanem városi iskola lehetett. Közköltségen tartották fenn, s hol papi, hol világi mesterek tanították benne a környék ifjúságát. Hogy nem éppen az utolsó volt az országban, ékesszólón bizonyítja Ranzanus vélekedése, mely szerint: „Colosvarum Sarmatarum lingua interpretatur, *Scholasticum Oppidum*, quo in loco natus est Divus Matthias.“ (*Veterum Hungariae Regum Monumentis.* Indice I. fol. 208. *Uzoni*: I. 417.) Nem kevésbé érdekes a Bonfin nyilatkozata is: „Colosvarum Scholasticum Oppidum Scythica lingua interpretatur. (Hoc est: Oskolás-Vár. *Monument. Hist. Lib.* I. Decad. 1. *Uzoni*: I. 417.)

¹ Vesd össze a besztérczei és segesvári főgymnasium 1896. évi értesítőjének első lapjaival. — Nem hallgathatom el azonban, hogy még e száz iskolák történetirői is, bár a nagyemlékű Teutsch nyomain haladnak, nem menttek tévedésektől. A segesvári gymnasium értesítőjében pl. ezt olvasom: »Gregorius Molnár (der bekannte Verfasser der auch in unsern Schulen vielgebrauchten latein. Grammatik) war der erste Rector in der Altburger Klosterschule zu Clausenburg, welches Kloster in der Zeitfolge in die Hände der P. P. Franziskaner kam. — Johannes Sommer von Pirna war der fünfte unitarische Rector der Altburger Klosterschule zu Clausenburg«. Ilyen állítások (valamint az, hogy Dávid F. 1579. jun. 1-én halt meg, s hogy a XVI. százban 100 ft annyi, mint ma 2000 ft.) nem valók komoly történetíró tollába s éppen azért gyengén áll a hozzájuk fűzött következtetés is:

»Die Behauptung, dass es im Sachsenlande keine Klosterschulen gegeben habe, lässt sich in dieser Allgemeinheit jedenfalls nicht aufstellen. Die Frage bleibt offen. Korrespondenzblatt 1893. I. kann nicht das letzte Wort sein«. (Dr. Richard Schuler: *Geschichte des Schässburger Gymnasiums.* 4.)

Mind Ranzanus, mind Bonfini tudós etymológiája annyit legalább kétségtelenül bizonyít, hogy volt Kolozsvárnak iskolája a XIV-ik százban is. Ez iskolába járhatott egy ideig Csoda Miklós, ki életíróinak egyező tanúsága szerint Kolozsvárt született; ismereteinek alapját ismeretlen helyen vetette meg s mégis 400 évvel ezelőtt a renaissance egyik európai hírű disze volt. (Nicolaus de Mirabilibus.) E fényes *Csodával* csaknem egyidőben a renaissance másik nagy magyar alakja, a „felséges, sőt legfelségesb magyar király“, Mátyás is Kolozsvárt pillantotta meg legelőször a nap áldott világát. „Az Óvárban egy kőházban“, jegyzi meg erre első magyar történetírónk, a derék Heltai. „Mert az Erzsébet asszony akkor Kolozsvárott szállott vala, jövéen Szilágyból, egy szőlőműves gazdag embernél, ki lakik vala az Óvárban, egyenest arcól, mikoron bémennek az Óvárba. Annál marada szálláson az Erzsébet asszony a szülésnek utánna egynéhány esztendeig. *És ott* (t. i. az Óvárban!) *1 vitték a fiát, Mátyást, legelőször is az iskolába.*“

E nagyérdékű sorokat olvashatjuk a Heltai krónikájában. E sorokat ama Mátyás király szülőházával szomszédos másik nevezetes épületben bocsátották világ elé, hol 110 éven keresztül az első erdélyi magyar sajtó működött s hol 1557 jan. 1-én Kolozsvár másik nagy fia, Bocskai István született. „*Kolozsvárott jár Hunyadi Mátyás az iskolába*“¹ jegyzi meg még egyszer a város hű krónikása az előtte oly öröndetes eseményt az olvasó figyelmét felhívó lapszéleken.

A Szilágyi Erzsébet szállásául szolgált épület hátsó kapuja az óvári kis piacra nyílt: e kapuval szemben emelkedett Kolozsvárnak legrégibb iskolája talán a mai Karolina-kórház telkén. (Oldalt tőle a dominikánusok klastroma állt.) E „régí“ iskola-épületben volt még igazgató Dávid Ferencz 1553-tól 1557-ig, mely évben Kolozsvár közoktatásügyének történetében egy nevezetes új korszak kezdődik.

1443-ban, Mátyás király születése idején, még kizárólag a szászok kezében volt a város minden javadalma. 1453-ban összeírják a szász és magyar renden levő lakosokat, mely összeírás ma is megvan az unitáriusok főiskolai könyvtárában. Ujabb öt év múlva Szilágyi Mihály kormányzó előtt örök egygyességre lépnek, melyben kimondják, hogy az összeíráskor feles számban talált magyar lakosokat ezután a

¹ Heltai szavainak megértésére tudnunk kell, hogy míg nyomdája benn volt az óvárban s később egyik veje a nyomda földszintes épületében lakott, az ő lakóháza (hol e sorokat írta: *ott vitték... legelőször is az iskolába*) a belső várfalakon kívül esett, a Mátyáskirály-uteza piacz felőli jobb szögletén. Lásd *Uzoni: Historia Eccl. Unit. I. 304. Vesd össze 288. l.*

szászokkal mindenben egyenlő jogok illetik. Mégis kizárólag ez utóbbiak kezén maradt tovább is a városi iskola. Csak 1526-ban sikerült a magyaroknak „per tumultum“ magyar iskolamestert fogadni, Thordai Jánost, kinek utódja Károlyi Sebestyén, szintén magyar volt. A segéd-tanítók azonban ez idő alatt is szászok lehettek. A német nyelv mégis ez időtől kezdve ki lőn rekesztve, mint egy szász emlékirat 1568-ban túlozva panaszolja, a régi iskolából.

1545-ig katholikusként tarthatjuk mind a várost és mind iskoláját. 1544-ben jön haza plébánosnak Wittenbergből Heltai Gáspár, ki a szászok s a magyar lakosság közt a Luther elveit kezdi hirdetni.

Ugyancsak ő neki volt gondja rá, hogy az iskolához egy magyar lutheránus rectort hívasson meg, Vizaknai Gergelyt, ki vele együtt tanult volt Wittenbergben. A külföldi protestáns gymnasiumok mintájára rendezik be most városunkban is a tanítást s e két névhez fűződik örök dicsősége annak, hogy:

„A magyar protestánsok körében alakult s mind e mai napig fennálló tanintézetek közt a két országban legelső s legrégibb a kolozsvári“.

Igy nyilatkozik e nagyfontosságú közmívelődési eseményről a kolozsvári református főgymnasium érdemes történetírója, Fekete Mihály. (*A kolozsvári ev. ref. főtanoda tört.* 5. 6. l.) Nyilatkozatát ily szép beösméréssel folytatja: „Az, hogy végleges örökösei az unitárius atyafiak lettek, nem ment föl bennünket a kötelesség alul, hogy az átalakulás phasisain ne kísérjük történetét azon pontig, a melyen túl jelenlegi tulajdonosainak örökségévé vált“.

E nyilatkozat is meggyőzőn tanúsítja, mily naivnak mondható azoknak vélekedése, a kik kolozsvári főiskolánk keletkezését eddigelé 1565-re tették. Holott ez iskola legmélyebb gyökérszála a középkor homályában vesznek el.

Nem hogy 1565-öt, de még a sokkal nevezetesebb 1545-öt sem tudnám a keletkezés kezdő évéül elfogadni. Ez év csupán csak arról nevezetes, hogy a protestáns tanrendszer behozatala a Heltai föllépése időpontjához fűződik. De ebből éppen nem következik az, hogy Kolozsvárt Heltaiék előtt nem volt főgymnasium. Ennek megítélésénél nem lehet döntő ok, a mit Fekete Mihály a Vizaknai Gergely fenmaradt iskolai jegyzetei alapján állít, hogy t. i. Vizaknai működésével: „ez intézetben a tanítás azon színvonalig emelkedett, a melyen azon időben egy külföldi egyetemre készülő ifjú képzettségének állani kellett s a melylyel, a kinek ily utazásra költsége nem volt, itthon pappá lehetett.“ (*U. o.* 5. l.)

E felfogással szemben utalnom kell először is arra, hogy éppen Vizaknai jegyzeteinek tanúsága szerint ő már tanítása első évében bibliamagyarázattal foglalkozott, miből világos, hogy a kellő előtanulmányokat elvégzett tanulók kerültek kezei alá. Bizonyos ez abból is, hogy Kolozsvárt sem állhatott a többi szász városokénál alacsonyabb fokon a közoktatás. Szebenből, Segesvárról akadály nélkül mehettek tanulmányaik folytatására külföldre a szász tanulók. S csak éppen Kolozsvárt, a leggazdagabb s talán, Brassó kivételével, legmiveltebb erdélyi városban nem tudtak volna fentartani 1545 előtt egy akkori időeknek megfelelő gymnasiumot? . . .¹

Az 1556-ik év nevezetes forduló pontot képez a város történelmében. A kormányzó, Petrovich Péter, pártfogásában bizakodva, elűzik a fekete barátokat s az egyházi javakat lefoglalták. Majd visszaérkezik külföldről az 1551-ben elbujdosott királyné, I. János özvegye s udvarát másfél hónapig a fekete barátok óvári üres kastromában üti fel. (*Jakab*: Kolozsvár tört. II. 74. 83.) A következő évben (1557.) a gyulafehérvári és tordai országgyűlés az országban államköltségen fentartandó felsőbb tanintézet helyéül Kolozsvárt a dominikánusok vagy fekete barátoknak éppen ez üresen álló zárdáját jelöli ki.

1558-ban már újból felvirágzó iskolai életről tanúskodnak a város fenmaradt jegyzőkönyvei. A megszorodott növendékek ekkor még mindig a „rég iskolában“ laktak s csak előadások alkalmával jártak át az eléggé még át nem alakított újabb épületbe. A „nagyobb tanulókat“ itt oktatták nyilvános előadásokon a lectorok, míg a „gyermekek“ magának a rectornak vagy helyettesének felügyelete alatt a másik iskolában tanultak. Mind a diákság s mind a gyermekek „közös csengettyű szóra“ kezdték meg vagy hagyták abba a leczkéket. A rector, ki a kettős intézetet igazgatta, Vizaknai és Dávid Ferencz utóda, Basilius István volt. Mellette több lectort is találunk. A tanács és a centumviratus május 28-án felhatalmazást ad, hogy a bíró fia, a volt tordai pap, Fodor Bálint fogadtassék be lectornak s fogadjanak fel még, ha akad, két vagy három lectort is, a mennyi

¹ Castaldo Kolozsvárt 1552-ben Erdély legszebb városának mondja urához írt jelentésében. (*Jakab Elek*: Kolozsvár tört. II. 78.) Gromo András is nagy és gazdag kereskedő városnak írja. (*U. o.* 190.) Érdekes, hogy 1451-től 1454-ig három, 1456-ban pedig egyszerre öt tanuló iratkozik be Kolozsvárról a bécsi egyetemi hallgatók közé, a kiket a következő évben még kettő követett. Lásd *Jakab E.* Oklevéltár. II. 725. l. A felsőbb tanulmányokat folytató tanulónaknak így jelentékeny száma is felfogásom mellett bizonyít.

a tanításhoz szükséges. Fodor Bálint tanképességét a tanácsbeliek megbízásából a város főpapja, Dávid Ferencz vizsgálta meg. Ugyanő gondoskodott a nőtelen tanárok, segédtanítók etc. élelmezéséről, fizetésük kiutalásáról is. Általában a főfelügyelet mindenben őt illette. Érdekes, hogy mind Dávid Ferencz, mind Basilius és Fodor Bálint s még egyik ismert nevű lectora, Molnár Gergely is, tanulmányaikat egyaránt a wittenbergi egyetemen végezték. (Vesd össze *Jakab*: Kolozsvár tört. II. 107. — *A kolozsvári ref. főtanoda tört.* 9. 10. stb. lapjával.)

Több év telhetett el, míg a tanuló ifjúság a régi iskolából merőben átköltözött a Domokosrendűek volt klostromába. E végre a szükséges átalakításokat a városi tanács végeztette. Maga a fejedelem, János Zsigmond is segítségül jött az ő kolozsvári hiveinek. Disztermet építtetett az iskolához, melynek Segesvári Bálint tanúsága szerint 30 ablaka volt s Appellatiumnak (Apollo-palatium) nevezték. Ezt megelőzőleg felséges anyja, Izabella királyné is nevezetes adománynyal tette nevét emlékezetessé: a kolozsvári terület dézma-negyedét az iskola számára ajándékozta. E királyi nagylelkűség emlékét örökitette meg az óvári templom ajtaja fölé helyezett kőlap ily értelmű latin fölirattal:

„Királyi Adomány vagyok, ezen Iskolának és a Szegényeknek öröksége. A ki javaimat, ezeket és a hasonlókat, másra fordítja, töröltessék ki az élőknek könyvéből és az embereknek emlékezetéből. Az Urnak 1557-ik esztendejében.“ (*Jakab*: Kolozsvár tört. II. 106.)

Csudálatosképen, mihelyt a klostrom visszajutott a jezsuiták kezébe, kik ottan egyetemöket állították fel, eltűnt onnan az az örök időkre szánt fölirat: a betűk olvashatatlaná váltak. Nemsokára nyomozás indult meg, hová is volt az a felirat tulajdonképen alkalmazva: a régi vagy az újabb iskola fölébe? Ekkor az unitáriusok gyűlésén Handsáros János, ugyanaz, ki 1653 okt. 10-én a kiköltöző tanuló ifjúságot mint senior vezette a klostrom helyett a plebánia során átadott új iskolaépületbe, a következőleg nyilatkozott: abban az időben, mikor Izabella a szóban forgó adományozást tette, egy másik iskola is állott fenn az óvárin kívül a piaci templom déli részén, közel a templomhoz s talán épen azon a helyen, a hol még a mi időkben is fennállott a régi ódon vártaház. Handsáros nyilatkozata sokkal nevezetesebb Kolozsvár tanügyének történetében, hogysen egyik hallgatója nyomán szórul-szóra ide ne igatnók:

— Antequam ulterius progrederer, mondja Kénosi Tösér János nagy egyháztörténeti munkájában, cum in Donatione Regia tam in

Coemeterii pariete, quam in Curia Senatoria existente, quasi digito monstraretur aliqua schola, dum dicitur: „Regia sum Donatio Scholae hujus,“ quaeri potest: *Quae et ubi fuit illa schola?* Circa Annum 1725, vel 1726. in quodam conventu virorum non contemnendae eruditionis et experientiae, cum haec quaestio fuisset mota, vir quidam grandaevus, multa lectione exercitatus, nomine Ioannes Handsáros (1693. Scholae Unitariorum in Veteri Arce existentis Senior, tandem Civis Claudiopolitanus, saepe Judex Civitatis) ex Majorum Traditione (me quoque in eodem conventu praesente) taliter respondebat: „Illo tempore, inquebat, cum Donatio illa est facta, fuit aliqua schola in Foro prope Templum a parte meridionali, ubi nunc est Cavea (vulgo Kalitka vel Kalitzka) aut circa illud Aedificium, ubi Calcearii solent calceos vendere, aut, quo ex Vigiliis ventris levandi causa solent Milites et alii sese recipere. Post occupatum vero Claustum vel Monasterium Dominicanorum pro schola illa, quae tuit in Foro, est in alium usum applicata“. Caeterum, haec materia, jegyzi meg Uzoni, ut dubia, disquiri permittitur; aliis placet Donationem hanc respicere Scholam Ovariensem. (*Historia Eccl. Unitar.* I. 419.)

Ime tehát egy fenmaradt mult századi halvány visszaemlékezés szerint Kolozsvár „régí iskolája,“ a XVI. sz.-ban a piaczi templom déli oldalán állhatott a czinterem kőfalán belől vagy kívül, a Jakab-kápolna vagy a Paulinus-klastrom szomszédságában, — ki tudná azt manapság pontosan megmondani.

De hogyan állhat meg már most Handsárossal szemben a Heltai félre nem érthető bizonyágtétele, ki krónikájában Kolozsvár legnagyobb fiát az óvári iskolába járatta?

Hogy Mátyás király járt gyermekkorában Kolozsvár valamelyik iskolájába, ezt kétségtelen ténynek kell elfogadnunk. Nem találjuk ugyan meg az ide vonatkozó adatokat legújabb tudós történetírójánál (*Fraknói: Hunyadi M. király, Bpest, 1890*); de Mátyás király első életírója annál hitelesebben bizonyítja Heltai szavait: „Mathias in Transylvania ad Colosvarum natus, et ad tyrocinii usque tempus etiam immaturi educatus est. (*Bonfinii* *Rer. Hungar.* Dec. III. Lib. IX. pag. 542.)

Járt tehát több évig Mátyás Kolozsvárt a nyilvános városi iskolába és pedig kétségkívül a nagyobb és tekintélyesbikbe, ha itt egy-nél több is volt. Erre nézve pedig tudnunk kell, hogy a város patriciusai a XV-ik sz.-ban csaknem kizárólag az Óvárban laktak. Itt volt a legrégibb templom, melyet sokáig világi papság birt s e templom környékén állíthatták fel emlékezetet meghaladó időben Kolozsvár első iskoláját.

A lakosság szaporultával idővel az ujabbi nagy piaczkellő közepén fölépítették a szintén régi Jakab-kápolnát. Melléje állították azután a második iskolát, hová inkább csak a külvárosi szegényebb tanulók jártak. A világi papság is kiköltözött idővel a szűk Óvárból a mostani plebánia-épületbe. A régi templomot a Domonkosszerzetnek adták; de a régi iskolát nem hagyhatták e szerzetesek kezén; mert azt, úgy látszik, eleitől fogva a város tartotta fenn. Egyetlen szász városnak sem volt klostrom-iskolája, mint ezt a legújabb kutatások kiderítették. Kolozsvárt is tehát meggyőző hiteles adat hiányában hiában tulajdonitunk „fényes iskolát“ akár a Ferenczeseknek, akár a Domonkosszerzetnek.¹

Hogy Kolozsvárt is épen úgy, mint a többi szász városban, csak városi iskola állott fenn a protestantismust megelőző időkben, arra nézve került már elé a városi levéltárból egy-két bizonyító erősség. A ki utána jár, talál ott még többet is.

A városi levéltár D. 7. számú oklevele szerint a Szamoson levő malmokról kapott új adománylevelet 1405. decz. 6-án iratják át a monostori konventtel Mun Miklós kolozsvári bíró és Gáspár deák, a város jegyzője. (*Gaspar Scholasticus ac Notarius Civitatis.*) A D. 9. számú hártára írt oklevél szerint pedig Zsigmond király 1409. jan. 30-n erősíti meg Gáspár városi jegyző és az iskolák igazgatója (*Rector Scholarum*) kérésére Kolozsvárnak Felek iránti birtokjogát, melyet a város Lajos királytól nyert. (*Jakab*: Kolozsvár tört. I. 372. 375.)

Látnivaló, hogy Kolozsvárnak már a XIV-ik sz. első tizedében is egynél több, hihetőleg két iskolája volt. Mindkét iskola a város jegyzőjének igazgatása alatt állott, tehát *városi* iskolák voltak. E régi korban elterjedt szokás lehetett az, hogy a világi iskolák igazgatója egyszersmind a város jegyzőségét viselje.

Mily színvonalon állhattak a XV-ik sz.-ban a Kolozsvár városától fentartott iskolák, arra nézve az előbbieneknél is sokkal csekélyebb útbaigazítást lelhetünk. A plebánia levéltárában egy függő pecséttel ellátott hártya iratot őriznek (I. Fasc. 6. sz.), melyben György erdélyi püspök megerősíti a kolozsvári plébánus és hallgatói között korábban megállapított miserendtartást. E megegyezés 1414-ben költ s György püspök 1422-ben erősíti meg. Az utókorra nézve legfontosabb része a következőkép hangzik:

¹ A Jakab Eleknél ide vonatkozó észrevételeket lásd *Kolozsvár tört.* I. 518. és 612. (Vesd össze 510—512. l.) Frankl megjegyzése rájuk olvasható „A hazai és külföldi iskolázás“ 109. lapján.

— Máriának, a boldogságos Szűznek tiszteletére rendelt misét tartsa a plebánus naponként káplánjaival együtt, ünnepeken pedig (in festivitatibus vero *cum Scholaribus decantetur*) a tanulók énekével; a Szent Mihály tiszteletére rendelt misét a nap közepén csendben, a nagy misét pedig a tanulók éneklése mellett tartsa. (*Summa missa cum Cantu Scolarium.* — *Jakab*: Kol. tört. I. 416. Oklevéltár. I. 153.)

Ime már a XV. sz. elején is oly nagy tanulók jártak a kolozsvári iskolákba, hogy énekkarukat az istentiszteleten fölhasználhatták. Megmaradt e szokás a következő századra is. A tanács és száz-férfiak például 1558. május havában így rendelkeznek a város pénzén fizetett protestáns lelkészeknek:

— Tartsanak naponként istentiszteletet mind a nagyobb templomban és mind a kápolnában, a hol a deákok (Scholastici) tartozzanak szokás szerint jelen lenni. (*Jakab*: Kolozsvár tört. II. 107.)

E „nagyobb templom“ a piaczi nagy templom volt, a kápolna pedig a mellette levő Jakab-kápolna. E kápolnát 1565/66-ban a város pénzén megnagyobbitják s talán ekkor esik áldozatul a mellette fennállott régibb iskolaépület is. Kárpótlásul a Szent-Péteren építtet a tanács egy algymnasiumot. — A fennebbi vázlatos fejtegetésekből is egy tény, azt hiszem, elég világosan kiderül: Kolozsvár városának a középkorban két iskolája is volt s idő folytán mindkettőnek az unitáriusok lettek örökösei. Egyikből lett az óvári főiskola, mely két ízben is változtatva helyét ma is fennáll, virágzik és még soká fog virágzni. Másikból lett a Szentpéter-külvárosi algymnasium, mely a XVIII. sz. elején nyomtalanul elenyészett a vallásüldözések viharában.

KANYARÓ FERENCZ.

Az unitáriusok főtanácsi gyűlése.

(Kolozsvárt, oct. 25. 26. 27.)

1. Ferencz József püspök megnyitó beszéde.

Midőn jelen évi Egyházi Főtanácsunk gyűlését megnyitandó vagyok, az első szó, mely ajkaimra jó, a hála szent szava az isteni gondviselés iránt, hogy nekünk ezt a szép hazát adta s nemzetünknek azt ezer éven át megtartotta.

Isten előtt ugyan ezer év is csak egy szempillantás, de reánk nézve a végtelenséggel határos; sőt egy nemzet életében is már nagy idő. S a magyar nemzetre nézve annál nagyobb, mert ez idő alatt oly súlyos megpróbáltatásoknak volt kitétetve s annyi küzdelmet kiállott, hogy azokra visszagondolva, méltán felkiálthatunk a költővel: „Isten csodája, hogy még áll hazánk.”

Nem ide tartozik, hazánkat és nemzetünket ezer év alatt ért eme megpróbáltatásokkal és küzdelmekkel foglalkozni, a melyek közül ha soknak emléke ma is gyászra és keservre indíthat, nem egyet találunk olyant is, a melyeknél keblünk fölmelegszik s nemcsak minket, hanem késő maradékainkat is dicsfényvel sugározhatják körül. Azokról az alkotásokról és ünnepélyekről sem szólok, melyeket az ezredév alkalmából a hazafiui lelkesedés hozott létre és rendezett és a melyeknél a nemzet és Királya kezét fogtak, szívek egybeforrt s általában az ország egyik szélétől a másikig hazafiui örömmel és lelkesedéssel töltötték be kunyhót és palotát. Én ezuttal csak hálát kívánok adni Istennek e helyen is a kegyelemért, melylyel nemzetünk felett ezer éven át atyailag örködött s annak történeteit úgy intézte, hogy az új ezer év elébe mi nagyobb bizalommal és több reménnyel tekinthetünk, mint a hogy ezt előttünk bármely nemzedék tehette volna.

És legyen áldott a Gondviselés, hogy ebből a nemzetünk által leélt ezer évből nekünk mint vallásfelekezetnek is közel negyedfél száz évet juttatott, bizonyságául annak, hogy az ő lelki országában, úgy szólva, reánk is szüksége van, hogy örök céljai elérésére minket is alkalmas, hasznos eszközöknek tart.

Igen, mert Isten kezében mindnyájan csak eszközök vagyunk az ő céljai elérésében. S boldogok azok, kik rendelkezésüket megértve és felfogva, azt hiven betöltik. Az ilyenekről mondja a szent könyv: „*az Ur az övét nem hagyja el.*“

Ime, minket sem hagyott el az Ur azok között a küzdelmek között, a melyeken egyházunk is a lefolyt századokon átment; sőt mint hazánkra, úgy egyházunkra is egy szebb jövő hajnalát engedte az újabb időkben felderülni. Tőlünk függ ennek világánál többről-többre, nyereségről nyereségre igyekezni, hogy az előnkbe tűzött célt elérjük, legalább megközelítsük.

És itt tág tere nyílnék meg előttem azoknak a köteleességeknek a felsorolására, a melyek egyházunk és iskoláink érdekében reánk várnak és a melyek napról-napra mindinkább szaporodnak, mind nagyobb gondot és buzgóságot igényelnek. Mert ha általában kedvezőbb viszonyok között is vagyunk ma, mint voltak hitelődeink évszázak előtt, sőt mi magunk is csak a közel multban is, ha a lelkiismeret szabadsága, mely egyházunkat is létre hozta, többé nincs fenyegetve, és a mire első püspökünk, Dávid Ferencz is támaszkodott, mikor reformátori nagy munkásságát megkezdette, t. i. hogy „*a hit Isten ajándéka, arra tehát nem lehet erőszakot gyakorolni*“, korunkban már teljes elismerést nyert; de a küzdelmekről azért mi sem vagyunk mentek, sőt részben éppen a lelkiismeret szabadságán alapuló nemes verseny, valamint a korszellem által követelt s folyton fokozódó igények következtében hova tovább mind súlyosabb feladatok nehezdednek vállainkra, a melyeket meg kell oldanunk, ha egyházunkat nemcsak megtartani, de oly helyzetbe kívánjuk juttatni, hogy elhívását betölthesse s azt a zászlót, melyet hitelődeink a legválóságosabb időben is megvédték, mi ne ejtsük ki a kezünkől, sőt még fokozottabb diadalra vigyük.

Hogy mik legyenek ezek a feladatok s ezekkel szemben mik legyenek a mi köteleességeink, ennek felsorolása, a mint mondám, egy tágas tért nyitna meg előttem, a melyre azonban ez uttal nem kívánok rálépni. Tudnia, éreznie kell azokat egyházi főtanácsunk minden tagjának, sőt minden igaz unitáriusnak, a ki meleg érdeklődéssel viseltetik szent vallásunk és egyházunk ügyei iránt. Nem bocsátkozom ezeknek fejtegetésébe annál inkább, mert különben is az a tárgysorozat, mely a jelen főtanács előtt áll, elég gondot és munkát fog adni, anynyira, hogy ha csak az abban foglaltakat is czélszerűen és megnyugtatólag elintézhetjük, nem hiába gyűltünk egybe s ezzel is egy újabb lépést teszünk célunk, egyházunk jövő fejlődése és biztosítása érdekében.

A mindenható Isten adja e végre mindnyájunknak a bölcsesség, a türelem, a szeretet lelkét, hogy ezek vezéreljenek tanácskozásainkban. Ennek forró ohajtásával s az atyafiságos szeretet melegével üdvözölve egybegyült egyh. tanácsos atyámfiait, jelen egyházi főtanácsi gyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

II. Jelentések.

1. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács! Kiváló öröme lelkemnek, hogy ez évi jelentésemet is, mely Isten kegyelméből már a 20-ik, Ő Felsége, apostoli Királyunk legmagasabb Személye iránti hódolattal kezdhetem meg.

A mint múlt évi jelentésemben jeleztem volt, Ő csász. és apostoli királyi Felsége 1895. évi szeptember 22-én, a B.-Hunyad környékén tartott hadgyakorlatok alkalmából, Kolozsvár városát ismételten legmagasabb látogatásával szerencsélytetvén, a legnagyobb örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy Ő Felségének vallás-közönségünk részéről mi is most másod-izben testületileg bemutassuk alattvalói hódolatunkat. E hódoló tisztelgés alkalmával, melyben főgondnokaink Mlgs. id. Dániel Gábor és Bárá Petrichevich-Horváth Kálmán urakkal együtt, kolozsvári lelkészi és tanári karunk, a vidékről esperes, lelkész és egyh. tanácsos afiai közül számosan résztvettek, az általam mondott hódoló üdvözletre, Ő Felségétől a következő legmagasabb választ voltunk szerencsések kapni:

„Köszönettel fogadom hódolatukat és törhetlen hűségük biztositását. Nem tekintve hűveik számát, jó indulatom hitfelekezetük iránt változatlan fog maradni mindenkor, a mint nem kétlem, hogy hűveiknél is változatlanul fog maradni a trón iránti hű ragaszkodás és valódi hazafiság tanúsítása.”

Ő Felsége ezután többeket legmagasabb megszólításával is kitüntetni kegyeskedett.

Valóban, nem kérhetjük eléggé az isteni Gondviselést, hogy nagy szívű és nemes lelkű Urunkat és Királyunkat tartsa meg nekünk, hazánknek és nemzetünknek még sok sok éven át.

De ez alkalommal nekem magamnak saját személyemre nézve külön is a legméltóbb okom van Királyunk Ő Felsége legmagasabb nevét a legmélyebb hódolattal említeni.

A mint ez Egyházi Főtanácsunk tagjai előtt is már tudva van, Ő Felsége f. évi máj. 6-án kelt legfelsőbb elhatározásával igénytelen személyemet a II-od osztályú vaskorona-renddel kitüntetni kegyeskedett. E legmagasabb kitüntetés első sorban az én igénytelen személyemet illeti ugyan, de kétséget nem szenved, hogy ahhoz püspöki állásom juttatott és így annak örömeiben méltán osztozhatik egész vallásközönségünk, a minthogy erről bőv alkalmam volt meggyőződni a nagyszámú üdvözletekből, a melyekben részesülni szerencsés voltam.

Minden esetre első a maga nemében ez a kitüntetés a mi egyházunkban. S éppen ezért nem mulaszthatom el azt e helyen is emlékeztetni tartani, mint egy olyan fejedelmi tényt, mely egyházunk életében is egy új korszakot jelez s méltán dobogásba hozhatja szívünket azon uralkodó iránt, kinek ezt köszönhetjük. F. hó 12-én szerencsés voltam legmélyebb hálám nyilvánítása mellett személyesen is megköszönni Királyunk Ő Felségének e legmagasabb királyi kegyet, melyet Ő felsége szintén a legkegyelmesebben fogadni méltóztatott.

Kedves kötelességemnek tartom e helyen jelentést tenni arról is, hogy ugyancsak a múlt év november havában az erdélyi ev. ref. egyházkerület theologiai fakultása új épületének ünnepélyes felavatása alkalmából Bárány Bányász, miniszterelnök és Dr. Wlassics Gyula vallás és közoktatásügyi miniszter ur Ő Nagyméltóságai Kolozsvárt lévén, helybeli tanári és lelkészi karunkkal s több egyházi tanácsos afiával mindkettőjökönél tisztelegtünk s egyházi és iskolai ügyeinket eddig is tapasztalt további jó indulatukba és magas figyelemükbe ajánlottuk. Ugy a Miniszterelnök mint a vallás és közoktatásügyi Miniszter ur Ő Nagyméltóságánál tisztelegésünk kedvesen fogadtatott s úgy a magok mint általában a kormány részéről a legjobb akaratról biztosítottunk.

Es ezzel áttérlek szorosb értelemben vett évi jelentésemre.

1. Belső emberek változása a múlt évi zsinati főtanács óta :

a) Lelkészeknek rendeltettek Gál Miklós toroczkói lelkész Budapestre, Józán Miklós lelkész-jelölt Toroczkóra, Ürmösi Sándor fiatfalvi lelkész Tarcsafalvára, Lőrinczi Dénes budapesti segéd-lelkész Kökörsre, Geréb Zsigmond szőkefalvi lelkész Fiafalvára, Nagy Dénes b.-körspataki segéd l. Csehétfalvára, Kelemen Árpád lelkész jelölt Tordátfalvára.

b) Segéd lelkésznek Ürmösi Károly papnövendék Budapestre.

c) Kántortanítóknak illetve kántoroknak : Kászoni Árpád szabédi id. segéd tanító ugyanoda előbb ez állomásában véglegesítve, majd második r. tanítónak. -- Miután pedig innen a mező-örményesi állami iskolához neveztetett ki, Lőrinczi Zsigmond csekefalvi községi tanítót neveztem ki helyébe ; Tana János, m.-berényi tanító Bölönbe ; helyét a múlt iskolai évben Zoltán Árpád VIII.-ik gym. osztálybeli tanulóval pótolttam, ez évre azonban Inczeffi Áron tanítójelöltet neveztem ki M.-Berénybe ; Buzogány Elek h.-keményfalvi községi tanító Toroczkóra, Vajda Antal, képezdei tanuló Csehétfalvára, Szathmári Bálint tanító jelölt Buzaházára, Dombi Géza b.-körspataki községi tanító ugyanoda kántornak, Vida Géza lókodi községi tanító ugyanoda szintén kántornak.

d) tanítónőnek Nagy Julia okleveles tanítónő Ravába. Ez állomás ez isk. évben szerveztetett az e célra kiutalt 400 frt. államsegélylyel.

e) Nyugalomba léptek : Derzsi Károly, budapesti, Kozma Tamás csehétfalvi, Serester Sándor, kökösi lelkész, Pálfi János toroczkói igazgató tanító afiai.

f) Meghaltak : Domokos Áron és Elekes Mózes nyug. l., Sárdi

Imre kövendi kántor, Bedő József tordátfalvi, Máté Aron lókodi és Jakab József iszlói lelkész afiai.

g) Ürességben vannak: a bordosi, bőzöd-újfalvi, iklandi, szőkefalvi, lókodi lelkész, a haranglábi, kaali, dézsfalvi, nyomáti, mészköi kántortanítói; a t.-sz.t.-györgyi, bágyoni, kövendi kántori állomások.

Általában úgy a lelkész, mint a tanítói állomások betöltése lelkész és okleveles tanító jelöltek hiányában ez idő szerint a legnagyobb aggodalommal tölt el. Ez évben lelkész szigorlatot sem tett egy lelkésznövendék sem. Ezt az állapotot kétségen kívül ez állomásokkal egybekötött csekély javadalmazások szülték s most már néhány évig meg is fogjuk érezni. De miután a tanítók fizetése az állam által 400 ft-ra már jóformán mindenütt ki van egészítve s a lelkészeknek is államilag segélyezése megkezdődött, a miről külön jelentés is fog az Egyh. főtanács eleibe terjeszteni, remélni lehet, hogy ez állomások is keresettebbek lesznek, annyiival inkább, mert eltekintve attól, hogy ez állomásokra a legkevesebb költséggel képesíthetjük magokat többnyire szegény sorsú ifjaink, mind a lelkész, mind a tanítói pályával oly előnyök vannak egybekötve a melyeket csak az nem tud méltányolni, e ki a világ hiúságaitól elkapatva s az anyagimádás rohanó árjától elsodortatva, azt hiszi, hogy mind arany, a mi fénylik.

2 Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1895-ben.

A) Kereszteltetett: a) fiu 1107

b) leány 1150

Együtt 2257 új szülött.

Több 38-al mint 1894-ben. Ebből házasságon kívül született 237.

B) Konfirmáltatott: a) fiu 501

b) leány 559

Együtt 1060 növendék.

Több 86-al, mint 1894-ben.

C) Összeeskettetett 613. pár. Több 23 párral mint 1894 be.

D) Meghalt a) a férfinemből 820

b) a nőnemből 784

Együtt 1604

Több 18-al, mint 1894-be.

E) Átállott egyházunkba 330

Kilépett egyházunkból 118

E szerint 212-el több jött

hozzánk mint a mennyi kilépett.

F) A lélekszám 1895. év végén 66258

" 1894. " " 64335

Mutatkozik évi gyarapodás 1923

Sajnos, úgy látszik, hogy lelkész afiai még mind nem akarnak kellő pontossággal eljárni e statistikai adatok egybe állításánál, mert a szülöttek és halottak és az átállottak közötti különbözet szerint a lélekszám ez évi gyarapodása csak 865-öt tesz. E helyen

is felkérem azért, hogy ne sajnálják több gondot fordítani hiveik számba tartására. A ki a kevesen nem hiv, a sokan sem hiv az.

Az iskolai kimutatások a tanügyi jelentésben meglesznek. Én itt az 1895-ik év október 1-én életbe lépett egyházpolitikai törvényekre való tekintettel kívánom még megjegyezni, hogy esperes afiaitól ez iránt kapott értesítések szerint, az egyházpolitikai törvények egyházi életünkre nézve legkisebb zavart vagy hiányt nem okoztak. Egyházunk tagjai gyermekeiket az eddigi módon megkereszteltetik, a polgári úton egybekötött házaspárok rendesen igénybe veszik az egyházi egybeadást, illetőleg kikérik annak megáldását is; valamint a halottak eltemetése is a szokott egyházi szertartással történik mindenik egyházközségünkben. A palást díj ugyan ezen lelkészi ténykedések legnagyobb részénél elmarad s ez mindenesetre megrövidülése a különben is csekély javadalomnak; de én azt hiszem, hogy népünk mivelődésével e tekintetben is a helyzet javulni fog, hogy minél inkább fogja érezni a lélek a vallás szükségességét, minél inkább fog fejlődni hiveinkben az egyházas szellem s erre természetesen lelkészi karunknak kell első sorban befolynia, annál kevesebben lesznek, a kik díjtalan szolgálatot kívánjanak lelkészeinktől, a kik be ne lássák s ne alkalmazkodjanak az irás ama szavaihoz, a melyeket magokra nézve is alkalmazni szeretnek, hogy a „Munkás méltó az ő bérére.“ De erőltetni a dolgot nézetem szerint nem helyes, nem is kell, mert ezzel esetleg magát a célzt veszélyeztetjük s éppen azt nem érjük el, a mire törekszünk.

3. A közvetlen püspöki vizsgálat alatt álló 6 anya és hozzájuk tartozó leány-egyházközségek a vonatkozó számadások szerint 1895-ben bevettek 50,184 frt. 89 $\frac{1}{2}$ krt. kiadtak 46,341 frt. 79 krt. és így megtakarítottak 3843 frt. 10 $\frac{1}{2}$ krt. Ez évre áthozott pénz állaguk pedig 155997 frt. 41 kr.

Személyesen ez évben csak budapesti egyházközségünkben tartottam vizsgálatot, ugyanakkor a mikor egvszersmind Gál Miklós ujonnan kinevezett lelkész afiát is nyugalomba lépett Derzsi Károly lelkész afia helyébe ez év febr. 16-án lelkészi hivatalába beiktattam. Budapesti egyházközségünk pénzügyeit teljesen rendben találtam, a mint ezt méltán meg is lehet várni egy oly egyházközségünktől, a melynek előljárósága s nagy részben tagjai is egyházunk kimagasló egyénei közé tartoznak. Sajnos azonban, hogy ez egyházközségünk sem ment attól a betegségtől, a mely mind nagyobb mértékben kezd terjedni egyházunkban is. Értem a papbér hátralékokat. De ugy az előljáróság megelőzőleg, mint magam a vizsgálat alkalmából megtettük a lehető intézkedéseket ez irányban is.

Nem kis feladat budapesti egyházközségünkben ottani hitsorsosaink gyermekeinek vallásoktatása, a mennyiben 50—60 iskolában szétszórta levő 80—90 unitárius tanulót s iparos tanonczot kell abban részesíteni. A segéd-lelkészi állomás fenntartása ott ennél fogva nélkülözhetetlen, annyiival inkább, mert a rendes lelkésznek többször meg kell látogatnia a körébe tartozó leány-egyházközségeket is, vagy egyes lelkészi functiókért is nem egyszers el kell távoznia.

A mi a leány-egyházközségeket illeti, ezek közül a hódmezővásárhelyi és polgárdii, a melyekben segéd lelkészek is vannak már, elég erős gyökeret vertek; a mező-berényi is a tanítói állomással szilárdan áll; de fejlődésök és biztonságuk éppen ezért mind több gondot s mind több istápolást igényel. Éppen ezért azokat e helyen is Főtanácsunk figyelmébe ajánlom.

A mint említém, a vizsgálat alkalmával iktattam bé Gál Miklós jelenlegi lelkész afiát hivatalába. E beiktatás a szokott ünnepélyességgel s nagy számú hallgatóság jelenlétében történt meg. S bár sajnálattal vettem én is Derzsi Károly volt lelkész afiának e helyről való eltávozását, a hol ügybuzgalmának a budapesti egyházközség körül oly sok szép és maradandó jelét adta, nem kétkem, hogy utóda is megteszi mind azt a mit tehetségénél és erejénél fogva megtehet ez egyházközségünk érdekében, a melyre büszkén tekintünk mindnyáján s nagy reményeket kötünk jövőjéhez.

Kapcsolatban ezekkel, nem mellőzhetem el megemlíteni mult évi nov. 17-én m. vásárhelyi egyházközségünkben tett látogatásomat. Abból az alkalomból ugyanis, hogy Kelemen Albert esperes-lelkész afia M.-Szt.-Királyról Maros-Vásárhelyre beköltöztetett s ezzel az egyházközségnek úgy, mint mindnyájunknak egy régi óhajta teljessébe ment, a legnagyobb örömmel fogadtam az egyházközség meghívását az első isteni tiszteletre, melyen már M.-Vásárhelyt lakó lelkész afia beköszöntendő volt. Fekete Gábor egyházközi felügyelő-gondnok, jelenleg azonban kolozsvári kir. táblai elnök afia is szíves volt hozzám csatlakozni. Az isteni tiszteletre, melyen szolgálatommal közreműködni én is kedves kötelességemnek ismertem, a M.-Vásárhelyt levő összes hatóságok hivatalosak lévén, különben is kicsiny imaházunkban szívünk igazán összedobbant. Az ünnepély úgy melegség, mint jelentőség tekintetéből is egyike volt azoknak, a melyek nem maradhatnak minden jó következmény nélkül. Termékenyítő hatása már ottlétem alatt nyilvánulni kezdett egy új és egy tágasabb templom építési alapra tett adományokban. Vajha ez tovább munkálna a lelkekben! Mert valóban megfoghatatlannak tetszik előttem, hogy éppen a Székelyföldön, a mely vallásunknak meleg ágya, egyházunk megalapítása óta annak legerősebb bástyája, M.-Vásárhelyt, Sz.-Údvarhelyt, S.-Szt.-Györgyön nincsenek templomaink, nincsenek lelkészi állomásaink. M.-Vásárhelyi hiveink kicsiny imaházukkal s most már betelepített lelkészükkel talán megértik kötelességeiket s példájuk említett székely városainkban lakó híveinket is magával ragadja, föllelkesíti, hogy ők is nagyobb buzgalommal lássanak a mi unit. Sionunk építéséhez.

4. A báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak folyó évi máj. 17-én tartott közgyűlésére alig egy pár nappal megelőzőleg kapván a meghívást, azon nem jelenhettem meg. De meghatalmazott társam, Bedő Albert államtitkár afia részt vett a közgyűlésen, a melyen az egyházkerületeknek 2500 frt rendes és 500 frt rendkívüli osztalékeképpen és így együtt 3000 frt ez évre is megszavaztatott. Lehetetlen mindannyiszor hálás kegyelettel meg nem emlékeznünk a nagy alapítóról. E közgyűlésen az alapítvány eddigi jogtanácsosa,

Szilágyi Sándor úr folyó évi júl. 1-től kezdve lemondván tisztéről, a közgyűlés a jogtanácsos úrnak az alapítványi vagyon kezelése és különösen kezdetben számos bonyolult peresügy körül kifejtett tevékenysége és hasznos munkálkodása elismeréséül az igazgatóság ajánlatára életfogytiglan tartó évi 1000 frt tisztelet-díjat vagy évjáradékot szavazott meg.

5. Tekintettel hazánknak az isteni gondviselés által juttatott ezer éves fennállására, melyet ez évben nemzetünk oly méltó lelkesedéssel ünnepelt meg, bátor voltam én is az E. K. Tanácsnak mindjárt az év elején, jan. 9-én tartott első ülésében egy indítványt tenni abból a célból, hogy nemzetünk ez örömevét egyházilag is megünnepeljük s annak vallásközönségünk kebelében is maradandó emléket állítsunk. Ez indítványom, melyet az E. K. Tanács teljertalmulag a magáévá tett, 4 pontból állott:

1-ször, hogy egy meghatározott napon összes templomainkban millenáris hálaadó isteni tiszteletet tartsunk, mely később kormányilag is elrendeltetvén, az az által kitűzött napon, május 10-én híveink buzgó és hazafias részvétele mellett mindenütt meg is tartatott.

2-szor, hogy híveink egyházközsegeiknek teendő s ez évet utódaik előtt is emlékezetben tartandó áldozatokra buzdíttassanak, a mi értesülésem szerint egyes helyeken szintén nem maradt eredménytelen.

3-szor, hogy »Ezeréves Emlékalap« czímen közadakozás útján vallásközönségünk közszükségeire egy újabb alapot teremtsünk, mi célból a felhívások ki is bocsáttattak s bár e tekintetben eddig — sajnos — nincs okom az eredménnyel dicsekedni, nem vesztettem el a reményemet az iránt, hogy ez Emlékalap is lassanként csak kinövi magát, mint a hogy kinőtte annak idejében a Dávid Ferencz emlékére gyűjtött alapunk.

4-szer, hogy a lehetőleg igyekezzünk angol és amerikai testvéreinkkel egyetértőleg, a kik közül valószínűleg többen a magyar nemzet iránti rokonszenvből is megfogják látogatni ez évben Magyarországot s a székes-fővárosban rendezett országos kiállítást, Budapestén egy nemzetközi unitárius konferenciát létre hozni és tartani. S hogy indítványomnak ez a része mily szépen, mondhatni fényesen sikerült, annak Egyházi Főtanácsunk tagjai közül is többen tanui lehettek.

Valóban, egyházi életünkben alig fordulhat elő közelebből nevezetesebb esemény, mint ez évi szept. 6—7. napjain tartott nemzetközi unitárius konferencia, melyen eltekintve ez alkalomból hazánk különböző részeiből Budapestre utazott nagyszámú híveinktől, a kiknek egy része e konferencia nélkül talán meg lett volna fosztva attól az örömtől, hogy hazánk székes fővárosát, abban az országos kiállítást megláthassa, Angliából és Amerikából 14 hitsorsosunk, 8 férfi és 6 nő vett részt a legnagyobb érdekeltséggel és melegséggel. Neveiket itt nem sorolom fel, mivel a konferencia jegyzőkönyve, azon konferencián elmondott beszédek, megtartott felolvasások a konferencia határozatából, melyet az E. K. Tanács is kész örömmel a magáévá tett, remélhetőleg még ez év folytán egy Értesítőben ma-

gyar és angol nyelven ki fognak adatni és így abból alkalma lesz vallásközönségünk minden tagjának e konferenciáról kimerítő ismeretet szerezni. De azt nem mulaszthatom el, hogy e jelentésben is hálás köszönetemet ne nyilvánítsam angol és amerikai testvéreinknek e részvételért, melylyel újabb buzgóságát adták irántunk való rokonszenvűknek, annnyival inkább, mert tulajdonképpen nekik köszönhetjük nemcsak azt, hogy e konferencia megtartható volt, hanem azt is, hogy oly szépen és fényesen sikerült. Vajha mi is viszonzhatnók egy vagy más alkalommal az ily látogatást és személyes érintkezést, mely mind bensőbbé és szilárdabbá teszi azt a viszonyt, mely angol és amerikai testvéreinkkel összefűz, s a melyre ők is nagy súlyt fektetnek, reánk nézve pedig igazán megbecsülhetetlen.

Angol barátaink közül ketten, Johnes és Ward urak a konferenciát megelőzőleg, az amerikai unitárius társulat képviselője pedig, Williams úr nejével együtt a konferencia után Kolozsvárra is eljöttek s innen Toroczktól és Tordát, Tordaaranyos-, Udvarhely- és Háromszék megyékben több egyházközségünket meglátogatták. Az angol unitárius társulat képviselőjének, Dowson úrnak is, szintűgy mint budapesti vendégeink közül többeknek, kedve lett volna ezt megtenni, de rövidre szabott idejük ezt nem engedte meg. Általában pedig mindnyájan a konferenciáról oly benyomással távoztak el és oly emlékeket vittek magokkal haza, hogy teljesen meglehetünk nyugodva hazánk és egyházunk iránti legjobb véleményükről, mi által míg egyfelől úgy vélem hazafiui kötelességet is teljesítettünk e konferenciánkkal, a mi szemünk előtt is lebegett már akkor, a mikor annak megtartását tervbe vettük és elhatároztuk.

Nem hagyhatom megemlékezés nélkül még azt, hogy e konferencia alkalmából számos üdvözlést kaptunk Német- és Franciaországból, Schweiczből, szintűgy mint hazánkból. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter, Dr. Wlassics Gyula úr ő Nagyméltósága is szíves volt a konferenciára meghívást megköszönni, sajnálatát fejezve ki, hogy éppen akkor Budapestről távolléte miatt azon személyesen nem jelenhetik meg. S minthogy e figyelemért is kötelességünknek tartottuk ő Nagyméltóságának, ki idő közben haza érkezett, e konferencia részéről tisztelegni, szintén örömet nyilvánította annak megtartása felett nemzeti szempontból is. Szóval el merem mondani, hogy e konferenciára büszkéek lehetünk, s azzal egy oly lapot írtunk be egyháztörténetünk évkönyvébe, a melynek fényében a késő nemzedék is gyönyörködni fog.

6. Az ezredév alkalmából országosan rendezett ünnepélyek közül is szerencsések voltunk s hazafiui kötelességünknek ismertük egy párban egyházunkat is képviselni. Így az országos kiállításnak Budapesten máj. 2-án Ő Felsége által történt ünnepélyes megnyitására a magas kormány egyházunkat is meghíván, azon Mltgs. Bárá Petrichевич-Horváth Kálmán főgondnok úrral, mint egyházunk képviselői, jelen is voltunk.

A Mátyás király szobor alapkövének Kolozsvárt folyó évi szept. 30-án történt ünnepélyes letételénél szintén képviselve volt egyhá-

zunk ugyancsak említett főgondnok úr ő Méltósága, Nagy Lajos egyh. főjegyző afia által és általam. Vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter, Dr. Wlassics Gyula úr ő Nagyméltósága kegyes volt a Panonhalmán felállítandó emlékmű alapkövének aug. 26-án történt ünnepélyes letételére engem is meghívni, de legnagyobb sajnálatomra azon elfoglaltatásaim, főleg pedig az éppen akkor előttünk álló nemzetközi unitárius konferenciára szükséges előkészületek miatt nem jelenhettem meg. De részt vettem a napokban, okt. 18-án a brassói Czenk-hegyen emelt ezredéves emlékmű leleplezési ünnepélyén, melyre Perczel Dezső belügyminiszter úr ő Nagyméltósága kegyes volt szintén meghívni. S miután ez ünnepélyen háromszékköri papságunk is jelen volt, ezzel és brassói leány-egyházunk több tagjával a belügyminiszter úr ő Nagyméltóságánál nem mulasztottuk el egyházunk részéről tesztületeleg mi is tisztelni.

7. És most emlékezzünk meg azokról is, a kik millenáris nemzeti és vallásos ünnepélyeinkben és azoknak örömeiben nem vehettek részt, a kiket az úr mult évi zsinati főtanácsunk óta az örök haza polgáraiul s egy felekezet nélküli egyház tagjaiul hívott el. Elhunyt belső embereinket, ezek változásáról szóló jelentésemben már följegyeztem. Egyházi tanácsos afiai közül ugyan ez idő óta elhunytak Nagy Mózes, Fekete Pál, Koncsag Elek, Zsakó János, Simon József, Pálfi Lajos, László Ferencz, Májai István afiai. A halottak mind egyenlők! S ha mégis Fekete Pál, László Ferencz, Májai István afiai neveit ismételten emlitem fel, teszem azért, mert ők magok többszörösen beírták nevüket évkönyveinkbe; Fekete Pál afia különösen kolozsvári főiskolánk s egyházközségünk ügyei körül tanúsított buzgalomával és mindenkorai áldozatkészségével; László Ferencz afia sz. udvarhelyi egyházközségünknek tett szép hagyományával, illetőleg adományával; Májai István afia a tordai iskolánál évek hosszú során át a legnagyobb odaadással folytatott tanárkodásával. Legyenek elhunyt afiai mindnyájan kegyelettel említve!

És ezzel bezárom évi jelentésemet, tisztelettel kérve annak tudásul vételét és elfogadását.

2. Közigazgatási jelentés.

Mint egyházunk egyetemében és annak tagjaiban is utolsó ízig magyarok és honfiak, E. K. Tanácsunk ezen jelentése első soraiban hazafias érzelmeinknek engedünk megnyilatkozást és e helyen is hálát adunk az isteni Gondviselésnek, hogy a l-folyt évben, a magyar nemzettel együtt Unitárius kicsiny egyházunk is részt vehetett szeretett magyar hazánk ezer éves dicső fennállása örömmünnepeiben.

Azonkívül, hogy a magas kormány felhívása következtében főiskolánk könyvtárából és Vallásközségünk levéltárából több igen becses régi okmányt és könyvet felküldöttünk az ezredévi országos kiállításra, a főt. püspök ur indítványára intézkedtünk (92.), hogy összes egyházközségeinkben háaladó istentisztelet tartassék a pünköshti ünnep alkalmával. Ezt a határozatot később a magyar kormány

által kijelölt országos ünnep idejére május 10-re változtattuk s egy-szersmind intézkedtünk, hogy ugyanakkor iskoláink is megfelelő ünne-pélyeket rendezzenek. A beérkezett jelentések szerint egyházközsé-geinkben lelkes és lelkesítő ünnepélyek tartattak. Több helyen emlék-alapok tétettek, emlékfák ültetettek. A főt. püspök ur indítványára E. K. Tanácsunk egy ezeréves emlékalap gyűjtését kezdte meg. A gyűjtés eredményéről a főt. püspök ur megtette jelentését, melyből örömmel értesültünk, hogy már begyűlt 900 forint 16 kr., megtette indítványait az alap gyarapítására nézve. E. K. Tanácsunk megkérte a főt. urat, hogy az alapot tovább is kezelje s a gyűjtésben tovább is buzgólkodni méltóztassék és egy millenáris közalap gyűjtése meg-kezdetett, melyről E. K. Tanácsunk külön előterjesztést fog tenni a Mélt. és Főt. E. Fő-Tanácsnak.

E. K. Tanácsunk ugyanakkor diszgyűlést tartott, testületileg vonult templomunkba, a nagy nap Emlékét jegyzőkönyvileg meg-örökítette, király ő Felségének hódoló üdvözlétet küldött s a vall. és közokt. magas kormányának az ünnepélyről jelentést tett.

Az ezredévi kiállítással kapcsolatban a testületek által rende-zett gyűlésekhez E. K. Tanácsunk is hozzájárult egy nemzetközi Unitárius Conferenciát rendezvén Budapesten szept. 6 és 7-ik nap-jain, melynek erkölcsi sikereivel teljesen meglehettünk elégedve.

Urunk királyunk ő Felségének egy hódoló feliratunkban kife-jeztük a presuntív trónörökös Károly Lajos főherczeg sajnós halála feletti mély részvétét E. K. Tanácsunknak és Vallásközönségünknek. Hasonló szomorú kötelességet teljesítettünk, midőn József Főherczeg ő Fenségének nagyreményű fia László főherczeg halála, minden igaz magyar szívet megrendítőleg oly váratlanul bekövetkezett. Király ő felsége a vall. és közokt. miniszter ur útján, József főherczeg ő fen-sége levelében kifejezetten kegyesen fogadták.

A királyi kegynek azon meghatóan szép nyilvánulása, hogy szeretett főpásztorunkat a közügyek terén szerzett érdemei elismeré-seül a II. oszt. vaskorona renddel tüntette ki, E. K. Tanácsunknak nemcsak azért volt kiváló örömére, mivel egyházunk fejét érte, ha-nem azért is, mivel ezáltal kifejezést nyert az, a mit különben is mindig valóságnak hittünk, hogy bölcs királyunk egyházunkat egyenlően a többi egyházakkal kegyes szeretetében és atyai gondjaiban részesíti.

E. K. Tanácsunk közigazgatási és pénzügyi főbb tárgyairól a következőket van szerencsénk előterjeszteni.

Köri Esperes afiai az Esperesi vizsgálatokat megtartották; azok-ról a jegyzőkönyveket beküldötték a kolozsdobokai kivételével, utó-lagosan be fogjuk kéini. Az esperesi évi jelentések részletes kimuta-tást nyújtanak a küllői, marosi, kereszturi, udvarhelyi és felső-fehéri körökben eléfordult nevezetesebb mozzanatokról és események-ről. Ajánlja E. K. T., hogy ezeket többi Esperes afiai is jövőben hasonló módon terjesszék fel. A kereszturi esperes afia jelentéséből sajnálattal értesült E. K. Tanácsunk, hogy ott belső-ember afiai és hiveink között is néhol békétlen életet tapasztalt. Esperes afia a maga részéről megtette a szükséges intézkedést. Esperes afiai a ma-

rosi és küküllői egyh. körökből E. K. Tanácsunk felhívására (336/95 k. i.) beterjesztették a körü alapokról szóló számadásos jelentést.

Fegyelmi ügy a keresztkörben fordult elé, hol a pipei tanító-mester ellen kötelesség mulasztása miatt a fegyelmi kereset beadott a fegyelmi bírósághoz. Maroskörben a Fekete József volt csokfalvi lelkész ellen megindított vizsgálat, melyről mult évben jelentést tettünk, még nincsen befejezve. Ny.-Szt.-Lászlón és Vadadon a volt és jelenlegi lelkész között kisebb értékű követelés miatt fordult elé panasz. E. K. Tanácsunk mindkét esetben határozott s reméli, hogy azon a felek megfognak nyugodni. Mészkőn a kebl-tanács felfüggesztett, mivel az egyh. község vagyona kezelése s főleg a hátralék követelések behajtása ügyében ismételt rendeleteknek sem tett eleget. Barla Domokos és Székely László afiai bizattak meg a követelések lebonyolításával. Kövenden a kántorság kérdése miatt fordult elé némi zavar. E. K. Tanács esperes és körü f. ü. gondnok Csegezi Mihály afiait küldötte ki intézkedésre, a mi kellő sikerrel meg is történt.

Pere a tarcsafalvi egyházközségnek a Murat-havas haszonélvezetéhez jogot tartó egynehány egyháztag ellen még mindig folyamatban van. Az ügy a f. évben békés uton, annyiban rendeztetett, hogy a havas legelője haszonbérre kiadatott s ezzel egy időre vége szakadt annak a zürzavarnak, melyet alperesek az egyházközségben támasztottak. A bérlet ideje alatt a per is remélhetőleg el fog dőlni. Kövenden az egyházközségnek egyik vásárolt erdőrésze ellen pert indítottak az eladó utódai. E. K. Tanácsunk ebben az ügyben több tárgyalást folytatott s ma már közel állunk a békés megoldáshoz. Kis-Sároson kisebb rendű határsértés miatt per fordult elé s tanuvallomások alapján azzal végződött, hogy az egyh. község által használt szántóföldből határkiigazítás következtében néhány □ öl a szomszéd birtokhoz csatoltatott. A per tárgya kevés értékű lévén E. K. Tanácsunk hozzájárult az egyhk. azon határozatához, hogy költségkimélésből a pert nem folytatja. Csókfalván hasonló czimen pert indított egyik szomszéd birtokos egyházközségünk ellen. Intézkedtünk, hogy egyhk. kellő védelemben részesüljön. Az Egyházunk tagjai által mindig híven ápoltt áldozatkészség az elmúlt év alatt is nyilvánult. Szent-Gericzön (Gagy) Gergely és neje, a székely-udvarhelyi l. egyháznak tett B. e. özv. Tóth Ferenczné Benkő Zsuzsánnának hagyatékáról a számadás felküldetvén, abból kitűnt, hogy a hagyaték tőkéje 2566 frt 60 kr. E. K. Tanács intézkedett, hogy ezen alapítvány felhasználására nézve szabályzat készíttessék. Gyepesi László Ferencz afia, ki a f. évben június hó 10-én Gyepesen 84 éves korában meghalt, székelyudvarhelyi l. egyházközségünknek s így vallásközönségünknek egyik nagy alapítója lett azzal, hogy gondosan magtakarított filléreiből egy takarékpénztári könyv mellett a székely-udvarhelyi unitárius egyháznak 7963 frt 93 krt adott. A könyvet Nagy Sándor gyepesi tanító-mester afia kezelte és a néhai halálakor felküldötte E. K. Tanácsunkhoz. E. K. Tanács azt őrizetbe vette a czimzett egyházközség javára s arra nézve a szükséges további intézkedéseket megtette. Áldassék emléke a kegyes férfunak, a ki életével és cselekedetével mindig úgy fog tündökölni

egyházunk tagjai előtt, mint követésre és tiszteletreméltó példánykép!

A mindenik egyházközségben előfordult kegyes adományokról az *A* jegy alatt mellékelte kimutatásban számolunk el a beérkezett jelentések alapján.

Hiveink buzgó áldozatkészsége mint mindig úgy az elmúlt évben is legáltalánosabban nyilvánult az egyházi építkezésekhez adott munkában és anyagban. Erre vonatkozólag jelentjük, hogy *Tordátfalván* a torony befejeztetett és villámhárítóval ellátatott. *Csegezen* a templom kijavítására az előkészületek megtétettek. E. K. Tanácsunk úgy a csegezi, mint a *laborfalvi* egyházközségeknek megengedte, hogy építkezésre segélyadományokat gyűjthessenek a szomszédos három egyházközségekben. Erről *Esperes* fiait értesítette. *Városfalván* a toronyépítés ügye előrehaladt annyival, hogy a költségek fedezésére felaadást engedélyezett E. K. Tanácsunk. *Iklandon* új iskolaház és mesteri lak építéséhez a tervet és költségvetést helyben hagytuk; *Nyárádsztrmártonban* a tanterem czélszerű átalakítását engedélyeztük; *Kolozson* a papilak tervét és költségvetését (2800 frttal) helyben hagytuk s egyszersmind megengedtük, hogy az erdő jövedelme terhére mint egy 1000 frt. kölcsön vétessék fel; *Mészkön* gazdasági épületek (400 frt.) építtetnek; *A.-Rákoson* a papilak kibővítése és átalakítása (855 frt.) engedélyeztetett; *Ravában* ujonnan beállított nőtanító lakásáról egyelőre bérlet útján történt gondoskodás, az iskolaház két tanteremre átalakíttatott; *Szabádon* II. tanítói lakás és gazd. épületek építtettek (480 frt.). *Sárdi* templomunkhoz a terv és költségvetés elkészült, de az egyhközség szegénysége miatt az építés bizonytalan időre elhalasztatott. *Birtokvásár* illetőleg egy külső telek eladása és belsőtelek vétele engedélyeztetik *H.-keményfalván*; *T.-sztr.-Györgyön* egy 13 holdnyi távoleső nehezen kezelhető birtok eladása engedélyeztetett. Az eladási ár (530 frt.) takarékpénztárilag kezeltetik mindaddig, míg földbirtok lesz vásárolható. *Sinfalván* a papi belsőtelek vásár útján (50 frt.) kibővítettett; *Udvarhelyi* l. egyhközségnek megengedtetett, hogy templomhelynek vásárolt belsőtelkét eladja, mivel a jelölt célra nem volt megfelelő s mivel a b. e. özv. Tóth Ferenczné Benkő Zsuzsánna hagyatékából ájtott telek ennek a célnak megfelelő. *Gagyban* és *Székely-Kereszturon* kisebb terjedelmű külső birtokrészek vásároltattak. *Kaálban* a gödemesterházi l. egyház alapjából 1000 frtra jól jövedelmező birtok szereztetett.

Karácsonfalvi egyhket felhatalmazta E. K. Tanács, hogy regale kötvényét eladja s terhes adósságainak egy részét kifizesse. Megrendelte, hogy a tőke visszaállításáról gondoskodják. A Derzshez tartozó *Miklósfalvi* l. egyháznak megengedtetett, hogy kellően nem használható erdejét eladja, hasonló engedély adatott a pálosi l. egyháznak, mivel különben is csekély birtokát nem tudja értékesíteni.

Tagosítás Nagy-Ajtán E. K. Tanácsunk tudta nélkül befejeztetett. Midőn ez iránt esperesi uton kérdőre vontuk az egyhközséget, azt a felvilágosítást nyertük, hogy az egyhközség a maga érdekeit védelmezte és az eredménynyel meg van elégedve. Ez nem változtat

azon, hogy az egyházközség a köteles bejelentés elmulasztásával hibáztott. A.-Siménfalván tagosítás kezdődött. E. K. Tanácsunk intézkedett, hogy egyházközségünk érdekei megvédessenek.

Az elmúlt évben kiváló gondot és tetemes munkát adott E. K. Tanácsunknak a Vall- és közokt. magas kormány által felállított millennáris iskolák következtében számos egyházközségünkben felmerült iskolarendezés kérdése.

Az *Aranyos tordai* körben csaknem mindenik egyházközségünk érdekelve volt. *Sínfalván* az egyházközség az állami iskolának 800 frt értékű telket vásárolt s ennek alapján ottani énekvezérünk az állami iskolánál alkalmaztatott r. tanítónak s a lakás, belső-telek és bizonyos tiszt. díj fejében szerződésileg köteleztetett a kántori teendők végzésére. *Csegezben* az eddigi bérleti viszony fenntartása, illetőleg állandósítása mellett az áll. isk. tanító énekvezérnek fog alkalmaztatni. Az egyházközséget felhatalmaztuk, hogy a tanítónak lakást építsen és kertet adjon. *Kövenden* az egyházközség kimondotta, hogy a kántorságot egyesíteni fogja a tanítósággal. *Bágyonban*, sajnos, többszöri kísérlet után sem sikerült létrehozni a szerződést az állami iskola és egyházközség között. *Vercspatakon* az az anomális helyzet keletkezett, hogy állami iskola állíttatott fel, s a miénk is fenntartatott, ottani tanítónktól a bányatársulattól és a községtől élvezett 200 frt segély elvonatott a nélkül, hogy államsegélyben részesült volna. E. K. Tanácsunk ebben az ügyben felterjesztést intézett a közokt. magas kormányhoz, kérvén az ügy rendezését. *Toroczkón* az iskola-rendezés kérdése újból felvetetett, de még nincs végleges megállapodás. *Mészkon* iskolánkat, s még egy önálló belsőtelket is felajánlottunk, de a tanítói lakon szükséges építkezések költségét az egyhk. szegénysége miatt el nem vállalhatván, ez ideig nem jött létre a szerződés.

Küküllőkörben Ádamoson éppen most van megoldás alatt az áll. iskolával való szerződés ügye. Miután eddigi tanító affia nem bir oklevéllel, s e miatt áll. tanítónak nem alkalmazható, felhívtuk, hogy nyugalmaztatása iránt tegye meg a lépéseket, mert E. K. Tanácsunk nem veszélyeztetheti egy egyházközség ilyen fontos érdekeit. *Dézfalván* a szerződés létrejött, a kántorság biztosított. *Kis-Sároson* a tárgyalások megkezdődtek.

Kereszturkörben Fátfalván a felállított áll. iskolával szerződésre léptünk, felekezeti iskolánkat beszüntettük. *Alsó-Siménfalván* a községi iskola államivá alakíttatván, az állami iskolával szerződésre léptünk, *B.-Körispatakon* a községi iskola unitárius vallásu tanítóját egyházközségünk kántorának megfogadta. A szerződést és fizetés-rendezést E. K. Tanácsunk jóváhagyta.

Maroskörben Szent-Gericzén állíttatott áll. iskola. E. K. Tanácsunk nem volt hajlandó ezen jeles iskolánkat beszüntetni, de végül az egyházközség erős óhajának és a szerződésileg biztosított előnyöknek engedett. *Szabédi* egyházközségünkben is felmerülván a kérdés, E. K. Tanácsunk kifejezte, hogy ezen iskolánk fentartását óhajtja.

Udvarhelykörben felekezeti iskolánk nem volt, de miután H.-

almáson, Derzsben Vargyason, áll. iskola állíttatott fel, E. K. Tanácsunk egyházközségeink érdekében igyekezett eljárni. *Lókodon* a mesterségre nézve már korábban létrejött szerződést E. K. Tanácsunk jóváhagyta.

Háromszékkörben Kőkösön jött létre szerződés.

E. K. Tanácsunk jónak látta (126/896 k. i.) körözüvényileg adni meg az utasítást esperes afiainak, hogy meglepetéseknek ne legyenek kitéve. Minthogy minden egyházközségünkben még nincsen véglegesítve az átalakulás, megszűnt iskoláink számáról még nem tehetünk határozott jelentést.

Ezzel kapcsolatban jelentjük, hogy vall.- és közokt. miniszter ő nm. összesen 37 tanítónkat részesítette *államsegélyben*. A tanítókról és a segély-összegekről a B mellékelt táblázatos kimutatás ad felvilágosítást. A kapott segély összege: 7038 frt.

Lelkész-tanítóink érdekében folyamodtunk volt államsegélyért. Vallás- és közokt. miniszter ő nm. a tanítói oklevéllel bíró lelkészeknek a lelkészi és tanítói fizetést 400 frtra hajlandónak nyilatkozott kipótolni, de ezt nem vehették igénybe, mivel tanítói oklevéllel nem rendelkeznek.

Lelkészeinknek adott államsegélyről külön jelentést teszünk.

A vallási tankönyvekre hirdetett pályázat eredményes volt annyiban, hogy mindháromra beérkezett egy pályamű. A 3-ik és 4-ik el. oszt. számára beadott pályamű megbíráltatott s E. K. Tanács a mű szerzőjét Tarcsafalvi Albert tanító afiát buzgó fáradsága méltánylásául 50 frt jutalomban részesítette. A másik két pályázatra a bírálatok még nem adtak be.

Iszlai Márton afiának pályadíjat nyert énekkönyve kiadására E. K. Tanács a nyomdai költségeket visszafizetés feltétele alatt előlegezte. Ezen könyv már forgalomban van és énekgyűnk fellendítésére, remélhetőleg meg lesz a hatása.

Lőrinczi Dénes iklandi és Dombi Géza b. körispataki tanító-mester afiainak kérésükre megengedte E. K. Tanács, hogy a theologiai tárgyakból előre meghatározandó időben vizsgálatot tehessenek.

A *kereszt. isk. történetét* Sándor János igazgató kiváló sikerrel elkészítvén, E. K. Tanács kiadta s Sándor János igazgató afiának az előre megállapított írói tiszteletdíj fejében 500 frtot fizetett.

Murányi Farkas Sándor afia 1000 frtos alapítványának első kamata a f. évben levén kiadandó, E. K. Tanácsunk alapító afia kifejezett kívánságához képest ez alkalommal eltért az alapítványlevél rendelkezésétől és az 50 frt kamatot kiadta Nagy Lajos h.-mezővására helyi lelkész afiának.

Kereszturi középiskolánk kórháznak a közel szomszédban 1400 frt értékű házastelket vásárolt, melyhez mint előnyös vásárhoz E. K. Tanácsunk készséggel adta a helybenhagyást.

Ürmösi egyházközségnek dézszakárpótlás pótlékul 3305 frt 16½ kr. utalványoztatott ki, melynek kamatjából E. K. Tanácsunk évi 50 frtot a papi fizetés pótlására, 50 frtot az egyházk. szükségéire engedélyezett, az utóbbit addig, míg adósságait kifizetheti.

Dicső-Szt.-Mártoni egyházközségünknek községgileg kezelt 1130

frt dézmakárpótlási tőkéje gyűlésterem és harangozó lak építésére kölcsönként engedélyeztetett, ugyane célra engedélyeztetett a pap-ságnak takarékpénztárilag D.-Szt. Mártonban kezelt 500 frt alapja.

Kolozsvárt a püspöki házhoz, valamint a tivoli utcza 6-ik és 9-ik sz. tanári lakásokhoz, illetőleg bérházakhoz a vízvezeték és csatornázás bevezetése eszközöltetett. A befektetett összeg 5%-át a lakók fogják hordozni.

E. K. Tanácsunk meghatározta, hogy a tivoli utca 6-ik számú emeletes régi ház átalakíttassék, kibővíttessék, új lépcsőházzal látassék el.

Lőrinczi Géza műszaki rajztanulónak Bpestre évi 360 frt segély adatott a rendelkezés alatt álló D ák Farkas hagyatékából.

Az ekkleziáknak adott kölcsönökről meg kell említenünk, mint szomorú tény, hogy a kölcsönvevő egyházak tartozásaikat nem fizetik pontosan.

3. Tanügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács! E. K. Tanácsunk a lefolyt év tanügyi állapotáról tiszteletteljes jelentését a következőkben teszi meg:

A magyar nemzet ezer éves fennállásának alkalmából fő- és középiskoláinknál, valamint az összes népiskolákban kegyeletes ünnepélyek tartattak s emlékfákat ültettek.

Az ezredéves országos kiállításon E. K. Tanácsunk részt vett az 1868-előtt használt tankönyvek, alapító levelek, az ifjusági olvasó egyeslet keblő lapjai legrégibb példányainak, valamint a 16—17-ik százbeli régi ritka unitárius nyomtatványok felküldésével; úgy szintén a kolozsvári főiskola tanári kara irodalmi műveivel. Sándor János igazgató fia a székelv-keresztúri gymnasium történelmével. A kolozsvári eklézsia leány iskolája szintén részt vett a kiállításban.

Kolozsvári főiskolánknál a tanári karban változás nem történt.

Az új iskolai rendszabályok kinyomattak s a papnevelő intézet új szervezetet nyert.

Kolozsvári főiskolánkat Dr. Wlassics Gyula vall.- és közok. m. kir. miniszter úr ó nagyméltósága, Zsilinszki Mihály államtitkár, Leövey Sándor miniszteri tanácsos kíséretében meglátogatta. A miniszter úr ó nagyméltósága egy pár tantermet és lakószobát megtekintvén, kifejezte, hogy az állapotok korántsem oly rosszszak, a milyeneknek eddig hallotta, kíváncs az azonban, hogy az intézet minél elébb új épületet nyerjen.

Nagy Gyula tanár fia október hóban súlyosan megbetegedvén, tantárgyait az egész tanévben mások tanították, még pedig a rajz-geometriát az I—IV. oszt.-ban heti 8 órán Domonkos Károly h. tanár, a mértani rajzot az V—VI. oszt.-ban és ábrázoló mértant a VIII. oszt.-ban Jancsó Lajos a kolozsvári ev. ref. főgymn. h. rajztanára tanította összesen heti 5 órán; a görög-pótló irodalmat az V. oszt.-ban Kovács János r. tanár heti 2 órán.

Főgymnasiumunk tanári kara az országos nyugdíj intézetbe fölvétetett.

Az E. K. Tanácsnak 152—896. sz. felterjesztésére vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr ő nagyméltósága 37.254 számú leiratában értesítette az E. K. Tanácsot, hogy a kolozsvári unitárius főgymnasium államilag segélyezésére vonatkozó szerződést revisio alá venni s illetőleg a szükséglethez képest új szerződést megállapítani szándékozván, e végből Kuncz Elek kolozsvári kir. tanker. főigazgatót nevezte ki a fentartó testülettel folytatandó tárgyaláshoz miniszteri biztossá s ez ügyben a tárgyalások folynak.

A kolozsvári főiskola építése ügye élénken foglalkoztatta a lefolyt évben is úgy az E. K. Tanácsot, valamint az iskola építését intéző bizottságot. Ugyanis az új épület tervrajza elvileg meg van állapítva, mielőtt azonban az érdemleges határozat hozatalra szükséges részletes tervezetet elkészíttetné, szükségesnek tartotta, hogy a vallásközönség telke mellett nyitandó új utca szabályozási vonala a városi hatóság által kijelöltessék; ez iránt az E. K. Tanács 157—896. sz. alatt kérést adott be a városi Tanácshoz, egyúttal a vallás- és közokt. m. kir. miniszter úrnak, ki az iskola építése iránt kérdést intézett, az E. K. Tanács szintén megadta a felvilágosítást.

Tordai iskolánktól Borbély György tanár a fia a zalaegerszegi állami gymnasiumhoz tanárrá kineveztetvén, az E. K. Tanács az E. Főtanácsnak 14—1881. sz. határozata alapján és Derzsi Károly ny. lelkész afiának saját kérésére őtet a tordai iskolához a latin nyelv tanítására r. tanárnak visszahelyezte ideiglenesen.

A székely-keresztúri gymnasiumtól Szántó Géza rajztanár, a mult isk. év végén a keszthelyi polgári leányiskolához neveztetvén ki a nméltóságú miniszter úr által rajztanítónak, helyébe, minthogy pályázó nem akadt, az E. K. Tanács 202—895. t. ü. számú leirata alapján, Gaál Imre képezdei rajztanár alkalmaztatott a mértani és szabadkézi rajz tanítására mint óraadó tanár. Az 1896/97 ik iskolai évre az E. K. Tanács 153. sz. alatt Csiki István okl. rajztanárt nevezte ki egy próba évre ideiglenes minőségben.

Vallás- és közokt. m. kir. miniszter úr ő nagyméltósága Barabás Lajos tanár afiát az 1883. évi XXX. törvényczikk 29 §-a értelmében 7045—896. sz. alatt kelt leiratában a középiskolai tanári képesítő vizsga alól felmentette s őtet rendes óraadó tanárnak elismerte.

Minthogy a székely-keresztúri iskola tanárai nem vétettek fel a kolozsvári főiskola tanáraival az országos tanári nyugdíj intézetbe, az E. K. Tanács 201—896. sz. alatt feliratot intézett ez ügyben vallás- és közokt. m. kir. miniszter úr ő nméltóságához, melynek eredménye a lett, hogy nevezett iskola tanárait vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr ő nméltósága 47.753—896. sz. alatt kelt leirata értelmében felvette az orsz. tanári nyugdíj intézetbe.

Az E. K. Tanács 263—896. sz. alatt intézkedett, hogy minde-nik eklézsiánkban dalárda szerveztessék, az egyházi ének (kultiválására) emelésére.

Kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a

jelen isk. évben is Bárá P. Horváth Kálmán áldozatkész főgondnokunk 150 frt jutalmat tűzött ki a kitűnő tanulók részére, úgy szintén Kővári László isk. főgondnok afia a lefolyt évben is 4 tanulót részesített czipó alapítványban.

Egyebekről, valamint felső-, közép-, és összes népiskoláinkról részletes jelentés a tárgysorozat rendjén fog tétetni.

III. Elintézett ügyek.

A gyűlés megnyitása után mindjárt egy ünnepélyes actus következett. Capper Samuel Jakab, a Budapesten tartott nemzetközi bekeconferentia tagja, londoni quekker pap, a főtanácsi ülésen megjelenvén, Ferencz József püspök üdvözli, mint olyan vendéget, a ki angolhoni unitárius hitrokonaink ajánlatával jelent meg közöttünk, ki rokonszenvezik az unitáriusokkal, s kit ugyanazon szellem és gondolkodás vezérel, mint az unitáriusokat

Az üdvözlő beszédet Kovács János a vendég előtt tolmácsolván, lelkes szavakkal mond köszönetet a szíves fogadtatásért.

Ezután következett a kolozsvári, tordai és budapesti hivatalos küldöttek bejelentése, mire Szentiványi Gyula a kolozs-dobokai egyházkör új gondnoka és Nagy Géza egyházi tanácsos a hivatalos esküt letévén, elkövetkezett a templomozás ideje. Az istentiszteleten a főtanács tagjain kívül diszes közönség jelent meg, mely feszült figyelemmel hallgatta Józan Miklós toroczkoí lelkész magas színvonalon és lelkes hangon tartott szónoklatát az ezményi irányról s gyönyörködött a főgimnáziumi dalárda áhitatos hymnuszaiban, minek végeztével a gyűlés folytatása következett.

A püspöki jelentés tudomásul vételével kapcsolatban meghatároztatott, hogy felirat intéztessék a vallás- és közoktatásügyi ministerhez, kérve, hogy a püspöknek a II-od oszt. vaskorona renddel való kitüntetéséért a főtanács köszönetét és hódolatát juttassa a trón elé. A püspöki jelentés élénken tükrözi vissza ama sokoldalu és nem lankadó főpásztori működést, melylyel szemben a főtanács sietett legmélyebb hálás elismerését jegyzőkönyvileg kifejezni.

A különböző jelentések megtétele után, bizottságot küldöttek ki a jegyzőkönyvek, számadások, hagyatékok, peres ügyek stb. megvizsgálására.

Benkő Mihály jószágigazgató lemondását — változott körülményei miatt — a főtanács sajnálattal és buzgó működésének elismerése mellett tudomásul vette.

Iskolafelügyelő gondnokoknak választattak Kolozsvárra: Fekete

Gábor kir. táblai elnök, Tordára: Csegezi Mihály kir. táblai bíró. Jóságigazgatónak megválasztatott Albert Dénes, pénztárvizsgáló bizottsági tagnak Órbók Ferencz; Kovács János tanügyi és Boros György közíg. jegyző 2 évre újból megválasztattak. Derzsi Károly ny. budapesti lelkész visszahelyeztetett Tordára tanárnak. Kelemen Lajos háromszéki, dr. Nagy Károly torda-aranyoskői új gondnokok választása megerősített. Fekete Gábor maroskői gondnoknak lemondása eltávozásának okán elfogadtatott és tiszteletbeli gondnokká történt választása helyben hagyatott. Szigethi Cs. Sándor tordai felügyelő gondnok lemondása öreg kora okán, szintén elfogadtatott és tiszteletbeli gondnoknak megválasztatott. Szentkirályi Árpád sz. kereszturkői felügyelő gondnok lemondását is elfogadta a főtanács, elismeréssel adózva eddigi buzgó működéséért. Saját kérésükre nyugalmába bocsáttattak Serester Sándor kökösi és Szuhai János alsó-járai lelkészek. Előbbi 31, utóbbi 39 évig szolgált buzgón az egyházat.

Péterfi Dénes és Barabás Lajos lelkész-tanároknak 20 éves működésük után megszavazza a főtanács az ötödéves korpótléket.

A közpénztár, belső emberek nyugdíjintézete, kolozsvári, tordai, sz. kereszturkői iskolák múlt évi számadásai és jövő évi költség előirányzatai az E. K. Tanács javaslati szerént helyben hagyattak. Elintézést nyertek az alamori, pusztaszatmári és bányabükki uradalmak gazdasági számadásai.

A főtanács Benczédi Gergely közpénztárnokot soknemű munkássága és pontos számadása vezetéseért kiváló elismerésben részesítette.

Ezután következett a segélyek kiosztása.

I. *A debreczeni Szabó István alapból* 10—10 forint évi segélyt nyertek: Ütő Lajos, Gálfalvi István, Kelemen Árpád, Ürmösi Sándor, Nagy Dénes, Gábor Albert, Demeter Lőrincz, Biró Elek, Tarcsafalvi Pál lelkészek; Árkosi János, Kovács Bálint, József Dénes, Kis Sándor, Pálfi Sándor, Tóth Károly, András Gyula, Nagy Sándor, Gábor Dénes és Marosi Lajos tanítók.

II. *A Kovács Dénes és Bencze Anna alapból* 60 forintot a dézsafalvi pap és 40 forintot a dézsafalvi tanító kaptak, mint rendszeresített segélyt. 100 forint segélyt kaptak egyenként Ürmösi Kálmán, Benczédi Domokos, Ferenczi Áron lelkészek. 50 forintot Inczeffi Áron és Barabás Sándor tanítók.

III. *A Dávid Ferencz emlékalapból* 500 forint segélyt nyertek azon papok és vallástanárok, kik saját székhelyükön kívül is működtek e téren. E czímen rendes segélyképp 100 forintot kapott József

Lajos kilyéni lelkész, 60 frtot Vári Albert kénosi lelk. 50 frtot Rédiger Géza szabédi, Raffaj Zs. verespataki, Nagy L. hódmezővásárhelyi lelkészek. 40 frtot Raffaj D. ujszékel, Lőrinczi István felsőrákosi, Vaska Béla szentkirályi lelkészek. 30 frtot: József Lajos s.-szentgyörgyi lelk. 20 frtot: Lőrinczi Dezső fogarasi és Simonfi Márton kolozsvári vallás-tanítók. Irodalmi működésért 50 frtot kaptak: Tarcsafalvi Albert és Simó János.

IV. *A br. Baldácsy-alapból* a következő egyházközségek segélyezettek: Széplak 30 frt, Kaal 100 frt, Oklánd 50 frt, Héviz 80 frt, Kide 100 frt, Ádámos 100 frt, Ürmös 100 frt, Lahorfalva 60 frt, Harangláb 35 frt, M.-Berény 50 frt. Ez alapból a belső emberek a következő segélyt kapták: a) Rendszeresített segélyképp kapott 9 lelkész és tanító 390 frtot. A jelen évre kaptak a következő lelkészek: Molnár János, Máthé Lajos 50—50 frtot, Péterfi Mihály, Bartók Endre, Gálfalvi János, Demeter Dénes, Gvidó Béla 30—30 frtot, Darkó Sándor 35 frtot, Györfi Ferencz 20 frtot, Kelemen Árpád 10 frtot. Özvegyek és árvák: László Domokosné 20, Gál Kata 10, Pap Sándorné 20, özv. Bomhér Sándorné 20, Györfi Józsefné 20, Szedes Ferenczné 20, Sárdi Imréné 20, Gvidó Mózesné 20, Molnár Miklósné 15, Séra Györgyné 10, Gyöngyösi Áronné 15, Simén Jánosné 15, Bartalis Sándorné 20, Kovács Józsefné 20, Kozma Elekné, 20, Bedő Józsefné 15, Bombér Mózesné 10, Orbán Mihályné 10, Jakab Sándorné 15, Péterfi Miklósné 10, Albert Miklósné 10, Deák Izsákné 10, Székely Mózes árvái 20, Egyed Mózesné 20, Máthé Róza 20, Barabás Jánosné 20, Máthé Sándorné 20, Sükei Rózália 20 frtot.

V. *Az 5000 frt államsegély* a mult évihez hasonlóan osztatott ki egyes szegényebb egyházközségek segélyezésére. Ez fedezi az esperesek 600 frt irodai átalányát is, melyből a kolozs-dobokai és felső-fehérvári kap 60—60 frtot, a háromszéki és küküllői 70—70 frtot, a marosköri, udvarhelyköri és küküllőköri 80—80 frtot, a keresztköri 190 frtot.

VI. A lelkészi fizetés kiegészítéseül adott 4500 frt államsegélyből 1000 frtot a közoktatásügyi miniszter a püspöki fizetés pótlására rendelt kiadni, 3500 frt pedig 49 lelkész között osztatott ki, a kiknek fizetése 127—397 frt között áll, s a segélyezés által 335 frtról 412 frtig emelkedett.

A Berde hagyatékról vezetett számadás szintén megvizsgáltatott és helyben hagyatott. A hagyatékok értéke 1895 év végén 728,977 frt 85 kr.

A segélyek kiosztásával kapcsolatban tárgyalatott Maroskör

azon indítványa, hogy miután az állam a tanítói fizetések kiegészítéséről gondoskodott, a tanítók ne kapjanak többé a br. Baldácsy-alapból segélyt. Az indítvány kényes természeténél fogva visszaadott az E. K. Tanácsnak újabb javaslattételre, a mi nagyon tapintatos intézkedés, mert hiszen az állam a papok fizetésének rendezéséről is gondoskodik és így ellenkeznék az alapítvány természetével, hogy annak jövedelme csupán a papok és egyházak részére — a tanítók kizárásával — lefoglaltassék, mintha bizony szegény, de buzgó tanító többé nem léteznék!

A tanügy körébe tartozó dolgok közül nagy érdeklődés mellett tárgyalatott a sz.-kereszturi gymnázium sorsa. Ugyanis a magas kormány ez intézetünkkel szemben már régóta elégedetlen álláspontra helyezkedett. Daczára la-su, de biztos fejlődésének, követeli, hogy az V-ik osztályt szüntesse be a főhatóság, mivel a tanári létszám nem megfelelő az intézetnél. A főtanács Kozma Ferencz és Sándor János igazgató indítványára kimondotta, hogy ez osztály biztosítására és az intézet tovább fejlesztésére még egy kísérletet tesz az által, hogy feliratilag ismételten segélyt kér e fontos hivatással bíró intézet számára. A felirat kézbesítésére küldöttséget választott Ferencz József püspök, Dániel Gábor és br. P. Horváth Kálmán főgondnokok, Hajós János, Kozma Ferencz, Sándor János és Raffaj Domokos egyh. tanácsosok személyeiben. — A tordai iskolára vonatkozólag az E. K. T. felhatalmaztatott, hogy az állammal a szerződést 5—10 évig ujítsa meg, ha azt a vallásközönségre nézve előnyösnek találja. — A kolozsvári főgymnáziumra nézve is megbizatott az E. K. T. hogy az állammal az 1890-ben kötött szerződést, lehetőleg előnyösebb feltételek mellett, megújthassa.

A papnevelő intézet újjászervezése ügyében az E. K. T. által alkotott „szervezet és rendszabály“ jóváhagyatott és Boros György tanár egy évre a dekáni tiszt viselésével megbizatott.

Az E. K. T. jelentése szerint a kormány az 1896-ik évre a mult évi 4500 frt segélyt 6750 frtra emelte föl, mely 76 lelkész között oly arányban osztatott ki, a mint ezt a 1895 évi kiosztásnál már jeleztük. Most már a legcsekélyebb papi fizetés sincs alól 350 frton, egy néhány pedig meghaladja az 500 frtot. A püspöki javadalmazás pótlására rendelt 1000 frtot az E. K. T. a kormánysegély emelkedése arányában 200 frttal emelni határozta, mit a főtanács is készséggel elfogadott, de a püspök ezt a tanári és belső-emberi nyugdíj-alapoknak ajándékozta, mit a főtanács hálás köszönettel fogadott.

A papi fizetések rendezése tárgyában indítványokat terjesztettek be Rédiger Géza, Dézsi Mihály és Gvidó Béla lelkészek. A Rédigeré kiküldetett vélemény adásra az egyházköröknek, a más kettő tárgyalása függőben hagyatott, mivel a kormány e kérdéssel ez idő szerint érdemlegesen foglalkozik.

A gazdasági ügyek kezelésére és vezetésére az E. K. T. egy szakértő bizottság által szabályzatot dolgoztatott ki, mely általánosságban és részleteiben letárgyaltván, azt a főtanács megerősítette. E szabályzat értelmében öt évre jószágfelügyelőknek megválasztattak: Molnár Sándor, Benkő Mihály és Benczédi Gergely. A főtanács tudomásul vette, hogy a gymn. tanárokkal a vallásközönség belépett az orsz. tanári nyugdíjintézetbe a mult évi főtanácson hozott határozat értelmében s az egyházi tanároknak nyugdíj-szabályzatát ennek megfelelőleg módosítja.

A kis medeséri leányegyházközség a gagyai egyházközséghez csatoltatott. A sepi-körispataki és szovátli egyházközségekben a fiskepe fizetés szabályoztatott.

Ezután felolvastattak a fő-, közép- és népiskolákról szóló jelentések, melyek világos képét nyújtják a tanügy terén is észlelhető biztos fejlődésnek. Az egyházkörök kiemelik és megdicsérik azon tanítókat, kik erre magukat szorgalmukkal méltóvá tették. A népiskolák közül a kolozsvári unitárius leányiskola a milleniumi országos kiállításon is megjelent a növendékek rajz és írásbeli dolgozataival, valamint azok női kézimunkáival.

A megvizsgált jegyzőkönyvekről szóló bizottsági jelentések elismeréssel emelik ki a jegyzői kar buzgó működését.

Néhány jelentéktlenebb ügy tárgyalása az idő előhaladottsága miatt, a jövő főtanácsi ülésre maradt.

Az így is hosszúra nyult tanácskozások sorát Kelemen esperes buzgó imája után a püspök néhány meleg szóval zárta be, mire a gyűlés a püspököt és főgondnokot élénken megéljenezve, három napi nagy munka után, szétoszlott.

Felirat a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a székelykereszturi gymnasium ügyében.

Nagyméltóságú m. kir. Vallás- és közoktatásügyi miniszter Ur!

Az ügy, melynek érdekében egyh. Főtanácsunk kénytelen ismételten a m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministeriumhoz folyamodni, nem ismeretlen Nagyméltóságod előtt sem.

Székelyföldön, Udvarhelymegyében, sz.-kereszturi V. gymn. osztálylally Liró felekezeti iskolánk, a mennyiben a középtanodai törvények rendelkezéseinek teljesen és mindenben meg nem felel, a kir. tankerületi igazgatók látogatásai és jelentései alapján már az 1885-ik évben 15180 sz. a. megkapta az első megintést; csakhamar rá 1886-ban 51317 sz. a. a másodikat is. Azóta a kilátásba helyezett s éppen azért bekövetkezhető harmadik megintés Damokles kardjaként függ a nevezett algymnasium élete felett.

A megintésekkel szemben vallásközönségünk fő- és egyh. képviselő Tanácsa felterjesztésekkel élt, s mint a székely balladában az özvegy asszony „hol selyme nem éri, könnyeivel toldja“, vallásközönségünk is, miután a kifogásolt hiányokat kereszturi algymnasiumunknál anyagi erő hiányában pótolni nem tudta, felterjesztéseit azzal a kéréssel toldotta meg: „jöjjön hát segélyére maga az állam“.

A legutóbbi, 1896. évi június hó 10-én kelt, Zsilinszky államtitkár ő méltósága által aláírt s jelen Főtanácsai ülésünkben előterjesztett 29321 számú leiratára sem felelhetünk más módon, mint ismételt kérelem felterjesztésével, bár elismerjük, hogy a leirat tartalma inkább jó tanácsu mint rideg fenyegetést foglal magában; de nem fogadhatjuk el.

Nagy okaink vannak erre Nagyméltóságú uram. A kérdésben álló sz.-kereszturi algymnasium a közszükség érzetében az egyesek áldozatkészségéből ezelőtt százévvvel keletkezett, s egyelőre földszintes faházakban, mondhatni kunyhókban, húzódott meg. Állandóbb, részben emeletes házáat 1819 től 1826-ig szintén csak az egyesek adományai-ból építették fel, sőt ily alapon történt a 3-ik 1867 — és 1868-ban

végre hajtott építkezés is, melylyel az algymn. mostani alakját és beosztását megnyerte. A felszerelés, tanárok fizetése is mind e mai napig közadakozásból begyűlt összegek kamataiból fedeztetett. Ezt az algymnasiumot az unitárius vallásközönség sem nem reducálhatja V-ről IV gym. osztályra, sem meg nem szüntetheti anélkül, hogy hálátlanságot ne tanúsítson áldozatra kész elődei iránt; anélkül, hogy tiszteletlenséget ne mutasson azok iránt a nem unitárius vallású honfiak és testületek iránt is, kiknek szellemi és anyagi támogatása nagyban segítette a kicsiny unitárius sereget ez iskola építkezéseiben és fenntartásában. E tekintetben legyen elég hivatkoznunk az utóbbi 1867-ben kezdett építésgyűben összejött értekezletre, melyben résztvett Gyáfás Domokos ev. ref. főgondnok és az adakozást az építésre Dr. Lengyel József nyitotta meg s folytatták jelentékeny összegekkel Br. Gamera Gusztáv, Gr. Haller József és neje. az épület fedeléhez pedig Oroszhegy és Zetelaka községe és a havasok birtokosai fenőgerendákat szolgáltatnak, mind nem unitárius vallású honfiak; sőt a külső díszhez és a felszereléshez Albion fiai is a távolból 2500 frttal hozzá járultak. Mindez tiszteletet érdemel.

Másik nagy okunk abban a szellemben, hazafias közérzetben gyökerezik, miktől vezéreltetve eleitől fogva s még jelentékeny egyházi vagyonunk elvétele után is filléreink egybegyűjtésével a közművelődésnek és felvilágosodásnak kívántunk szolgálni. Létalapját támadnók meg az unitarismusnak, ha a közművelődésnek és felvilágosodásnak egyetlen egy tűzhelyét is a további küzdés és lelkesedés lobogó lángja nélkül elhagynók pusztulni. De hiszen a fenntartásra ez az algymnasium érdemes is — bár ez idő szerint a középisk. törvényeknek mindenkben nem is felel meg.

Érdemes magyar nemzeti szempontból is, s ez talán a legfontosabb ok, miért mi unitárius magyarok a sz.-kereszturi algymn. tovább fejlesztéséhez az állam segélyét kérjük. Már geographiai helyzete mintegy őrállásra utalta ez iskolát; őrtállani a határos szász és oláh nemzetiségek ellenében. És őrt is állott nemcsak, hanem minden évben egy-egy kis segély-csapatot küldött ki a megtámadott erdélyrészi magyarságnak. Kép nélkül szólva: egykori növendékei mint papok, tanítók, tanárok, ügyvédek, megyei és államhivatalnokok. gazdatisztek, jószágigazgatók tevékeny részt vettek az erdélyrészi magyarság fenntartásában. Azt cselekedték, mit a többi székelyföldi iskolák is együttesen, terjesztették a miveltséget és gyarapították számban, erőben és tekintélyben a magyar nemzetet. A hun monda szerint Atilla fiai közül Csaba Kelet felé vonulván serege maradványaival,

íthton maradt véreinek, valahányszor veszélyben forogtak, a hadak útján (tejútján is nevezik) sietett segítségükre. Ennek a szép költői mondanak égről földre szállását, megvalósulását abban a történeti igazságban találhatjuk meg, hogy a Keletre szorított székely nemzet számbeli gyarapodásánál fogva, főleg iskolái útján az erdélyrészi sokképpen veszélyeztetett magyarságnak állandóan segélyére sietett. Székelyek nélkül vajmi kevés magyarság élne hazánk Királyhágon innen eső részében. A székelység e hadi útjait s ezek közt a székely kereszturni algymnasiumot is, már csak nemzeti szempontból is sem elzárni, sem pusztulásnak engedni nem szabad. Érezték ezt az elődök, kik ez iskola több rendbeli építésére adakoztak, annak fenntartására jelentékeny alapítványokat tettek. Kifejezte ezt 1864. évben, az építés-ügyben megtartott értekezleten Daniel Gábor Udvarhelyszék főkirálybirája, midőn így szolt: „több tanodáink vannak a Székelyföldön, de nézetem szerint egy sincs felesleges, mert a tömör népesedés és a székely nép fogékonyságához képest inkább azt lehet állítani, hogy ohajtandó volna, miszerint több tanodáink lennének, mint csak egy-egyel is kevesebb“. Sőt méltánylattel kell elismernünk e helyen is, hogy a jelenlegi kir. tankerületi igazgató is a sz.-kereszturni algymnasium fenntartását éppen magyar nemzeti szempontból szükségesnek ítélte.

Mindemez okoknál fogva tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, méltóztassék a székelykereszturni unitárius algymnasium kérdésében a további megintést a napirendről levenni. S mert ez idő szerint egyházi alapjaink nevezett iskola hiányait pótolni, szükségleteit fedezni nem bírják, méltóztassék állami segélyre felvenni, nevezetesen a beruházásokra, felszerelésekre egyszersmindenkorra 20000 frtot és a fentartásra évenként 5000 frtot az állami költségvetésben megszavaztatni és felvételni, hogy ezzel a nevezett iskola tovább fejlesztetvén, a VI. osztály felállitható legyen, mi nemcsak az unitáriusoknak, de az egész Udvarhelymegyének is forró ohajtása.

Az unitárius vallásközönség egyh. Főtanácsának Kolozsvárt, 1896 október 27-én tartott üléséből.

Nagyméltóságodnak alázatos szolgálai:

NAGY LAJOS,
egyh. főjegyző.

BR. P. HORVÁTH KÁLMÁN,
főgondnok.

FERENCZ JÓZSEF,
püspök.

Egyháztörténelmi adatok.

CXXVII.

Toroczkaý Máté unitárius püspök megerősítő diplomája 1601. január 25.

Toroczkaý Máté Erdély legszomorubb időszakában, 1601. jan. 24-én választatott püspökké a kolozsvári papságból. Püspöki megerősítő diplomáját II. Rudolf császár consiliáriussa és erdélyi generalisa, keresztszegi Csáky J. 1601. jan. 25-én adta ki. E diplomát Bocskay István 1605. sept. 23-án átírta és maga is megerősítette.

Ez lévén a legelső püspöki diploma birtokunkban, érdekesnek tartjuk a közlésre. Zsinóron függő sárga viaszba nyomott pecsétje teljesen ép, de a szövegben egyes szavak elkopottak.

Nos STEPHANVS DEI GRATIA Hungariae Transsylvaniaeque Princeps, et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod pro partibus et in personis Reverendi et honorabilium virorum domini Matthei Thoroczkaý concionatoris Colosvariensis et Superintendentis Universorumque pastorum certarum in Transsylvania Ecclesiarum Unum verum Deum et mediatorem Jesum Christum per Spiritum Sanctum profitentium exhibitae sunt nobis et praesentate quaedam literae confirmationales Spectabilis ac Magnifici domini Cheaky de Keresztszegh Consilarii nostri atque Sac. Caes. Maiestatis par(is) Consilarii et per Transsylvaniam Generalis Capitanei super electione Episcopatus dicti domini Matthey Thoroczkaý in duplici papyro Regali patenter confectae, sigilloque eiusdem usuali in inferiori earundem margine in cera rubra impressive communitae ac manus subscriptione corroboratae tenoris infrascripti. Supplicantes nobis debita cum instantia ut nos quoque hanc dictorum dominorum pastorum electionem pro rato atque firmo habere easdemque literas ac omnia et singula, in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habere praesentibus literis nostris similiter confirmationem . . . , verbo tenus inseri et inscribi facere ac pro praedecaratis Mattheo Thoroczkaý et pastoribus antefaturarum Ecclesiarum ipsorumque Successorum Universorum in perpetuum volituras gratiose confirmare dignemur. Quarum quidem literarum tenor talis est. Nos Stephanus Cheaky de Keresztszeg Sac mae Caes. Regiaeque

Consiliarius et exercituum per Transsylvaniam Generalis Capitaneus etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod posteaquam honorabiles viri domini pastores certarum Ecclesiarum Unum verum Deum et Mediatorem Jesum Christum profitent in Generali ipsorum Synodo et congregatione Thordae die Vigesima quarta Januarii habita, Communibus suffragiis et unanimi consensu honorabilem virum dominum Mattheum Thoroczkanum doctrina, eruditione morum integritate vitaeque innocentia praestantem ad obeundum munus Superintendentis elegissent. Supplices nobis debita cum instantia ut nos quoque hanc ipsorum electionem pro rato atque firmo habere vellemus. Nos itaque accedente primariorum quorundam virorum praeclara commend . . . quibus virtus, eruditio, probati mores et imprimis . . . ta ipsius domini Matthei Thoroczkanii honestissimi acta, multis argumentis perspecta fuit, atque etiam certa spe ducti quod ipse ad sustinendum hoc laboriosissimum et gravissimum munus, omnes, ingenii corporisque sui nervos sit collaturus, nihil unquam alieni ab officio suo nec publice nec privatim tentaturus aut commissurus sit. Eundem Mattheum Thoroczkanum [quod Deus feliciter Vertat] in Episcopum et Superintendentem Ecclesiarum praescriptarum ab ipsis pastoribus electum in eadem functione roborandum atque ex autoritate officii nostri publice nobis commissi et concrediti benigne confirmandum duximus, quemadmodum roboramus et confirmamus praesentium per vigorem. Dantes et concedentes eidem omnimodam pleramque potestatem atque auctoritatem in praedictis Ecclesiis Jurisdictioni suae subiacentes ex collegii sui praescriptos ministros probatos, constituentes causas matrimonii et alias quaslibet forum spirituale concernentes, cognoscentes, diudicantes sententiamquae de eis decisimam . . . ferentes, Scandala et errata ministrorum corrigentes, Rebellesque, orbito modo punientes Item . . . adversus Chr. contententes vis et iustitiam dicentes Ecclesias suas bono et decenti ordine regentes eaque omnia quaecunque sui muneris esse censebunt, rite peragentes et exequentes. Imo damus et concedimus hisce literis nostris. Quapropter Universos et singulos Archidiaconos, Diaconos, Plebancos et singulas universasque Ecclesiasticas personas, alios etiam secularis homines cuiuscunque status et conditionis quorum nitor est seu nitor erit serie praesentium benevole requirimus, eis demque auctoritate publici officii nostri committimus et mandamus diligentes ut a modo in posterum annotatum Mattheum Thoroczkanum provero et legitimo dictarum Ecclesiarum Unum Verum Deum et Mediatorem Jesum Christum profitentium Episcopo et Superintendenti Salutare, agnoscere et reputare, ac in omnibus ad ipsius functionem spectantem debitam ipsi reverentiam atque obedientiam praestare. Imo proventus etiam universus ipsi . . . officii sui cedere et proveni debentur eidem integre administrare et per eos quorum interest administrari facere modis omnibus debeant et teneantur. Nec serus faciant praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum ex civitate Colosvariensi *vigesima quinta die Januarii, Anno domini millesimo sexcentesimo primo*. Nos

itaque praemissa humillima supplicatione nobis modo quo supra porrecta benigne exaudita et admissa, praescriptas literas non abrasas, cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes praesentibus literis nostris de verbo ad verbum diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas quoad omnes earum continentias articulos clausulas et puncta eatenus quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae Viribusque earum veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamus et pro praememoratis Mattheo Thoroczky et pastori praelibatarum Ecclesiarum ipsorumque successori perpetuo valituras gratiose confirmamus, harum nostrarum pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediantium. Datum ex Civitate nostra Colosvar die vigesima tertia mensis Septembris. Anno domini millesimo sexcentesimo quinto.

Stephanus m. p.

(P. H.)

Kathay canc.

Simon Pechy secret. mp.

Eredetije az unitárius vallásközönség levéltárában.

Közli BENCZÉDI GERGELY.

Tanügyi Szemle.

A középiskolai oktatás az 1894—95. tanévben.

(A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett XXV. jelentése.)

Ez a millennáris Jelentés 1423 nagy nyolczadrétű lapon tárja fel a felső-, közép- és alsó oktatásnak 1894—95. tanévi állapotát. Óriási munkával és ernyedetlen szorgalommal összeállított adatok, feltárása az állapotoknak minden oldalról. Az áttekintést, összefoglalást mindenütt statistikai táblás kimutatások könnyítik meg s az oktatásügy rohamos fejlődését feltűntetik azok a termékeny összehasonlítások, a melyek az előző évek állapotát állítják szembe a maival.

Feltűnően kimagasló emléke az ezredik évnek, a mely igazán bőven termelte a közoktatás terén is az „emlék“-eket. Igazán méltó a tanulmányozásra s a tanárvilág figyelmét kétszeres érdekekkel kell, hogy felhívja és lekösse; általában mindenkiét, a ki hazánk kulturális haladásának ügyét szívében hordozza. Nemzeti öröm méltán hevítheti keblünket, midőn majdnem minden vonalon oly szembeszökő haladást észlelhetünk.

A következő sorok csak a középoktatás állapotát fogják ismertetni a Jelentés adatai alapján. Ez az, mi minket első sorban érdekel.

Nyolcz szakasz, mindenik számos fejezettel, tárja fel az állapotokat. I. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium. II. Az országos közoktatásügyi tanács. III. A felsőbb tanintézetekről. IV. A középiskolákról. V. Népoktatás. A) Népoktatásunk történeti fejlődése. B) A kisdiedóvás 1894—95. évi állapotáról. C) A népiskolai közoktatás. D) Szakirányú iskolák. E) A kir. tanfelügyelők működéséről. F) Az árva- és szeretetházakról. G) Az országos tansermúzeumról. H) A magyarországi tanítóegyesületekről. I) A legfontosabb közművelődési egyesületekről. VI. Emberbaráti tanintézetek. VII. Művészet. VIII. Múzeumok és műemlékek.

A IV. szakaszt egy vázlatos, rövid történeti áttekintés vezeti be, a mely a középiskola múltját tárja fel. Következik az a két fontos törvényczikk, a melyek a középiskola fejlődését az utolsó évtizedekben oly rohamosá tették: az 1883. évi XXX. t.-cz. és az 1891. évi XXX. t.-cz.

Az 1883. évi középiskolai törvény által nyer *a magyar állam érdeke* először törvényes biztosítékokat. Ez biztosítja az állami felügyeletet az autonom felekezeti középiskolákban, ez teszi lehetővé az államsegélyt ezeknek az iskoláknak. A tanárképzést az állam kezébe teszi le s megszabja a követelményeket. E törvény alapján az ország 12 tankerületre osztatik. Ez határozza meg az iskolák jellegét, a mely az állami felügyelet határai szerint három osztályú: a „*minister rendelkezése*“, „*vezetése*“ és „*az állam felügyelete alatt álló*“ iskolák. E törvény alapján szerveztetnek a főigazgatóságok, megállapítatnak a tantervek, ismeretszerző kirándulások szerveztetnek, felkaroltatik a testi nevelés ügye, tanítani kezdik — de ma sem mindenütt — a kézügyességet; újra dolgoztatik a rendtartás, reormáltak a tandíj ügy. 8 új középiskola állíttatik fel, új szervezetet nyer 9, teljes középiskolává fejlődik 23, államivá lesz 9, a párhuzamos osztályok száma 46-ról 126-ra emelkedik, a 189 középiskolánál 110 építkezés történik.

Az *államsegélyre* nézve ime a Jelentés álláspontja: „Sajnos, hogy az államkormánynak eddig nem volt módjában minden iskolának teljesen megadni azt a segélyt, melyet kértek és a melyet szükségelnek, de a ministeri jelentések sorozata bizonyítja, hogy az iskolák segélyezése évről-évre fokozódott s reményilem, nem sok idő múlva elérhetik majd azon összegeket, melyekkel akként szervezkehetnek, hogy az állami iskolákkal szemben épület, felszerelés, tanerők száma és fizetése tekintetében inferioritásban ne maradjanak“.

Az 1883. évi törvény szabályozta a tankönyvek megbírlását, engedélyezését, gondoskodott a szemléltető tanszereknek a hazában való készítéséről, a tanártestületek létszámáról és képzéséről. Új szabályzat készült a tanárok képzésére, külföldi utak, tanulmányi expedíciók rendeztetek, megalakultak az egyetemi seminariumok, létrejött az Eötvös-József-Collegium (1895.). „A legnagyobb jótétemény érte az autonóm, községi és alapítványi középiskolák tanárait az 1894. évi XXVII. t.-cz. megalkotásával, mely *nyugdíjukról* gondoskodik“. Felkaroltatott az internatusok, konviktusok, alumneumok, segélyegyesületek ügye. Újabban alakultak székeljudvarhelyi és dévai konviktusok. Ezek az 1883. évi XXX. t.-cz. áldásos következményei.

Az 1890. évi XXX. t.-cz. a gymnasium és reáliskolák egyesítése érdekében a görögöt fakultatívává teszi. A görögöt nem tanulók száma az első évben 26%-ot mutat, ma már 41%-ot.

Legújabb reformok, melyeket e hasábok olvasói is ismernek: a nők számára megnyílt az egyetem bölcsészeti és orvosi kara s gyógyszerészi tanfolyama.

Az énekoktatás képesített tanítók kezébe tétetett.

A gymnasiumi és reáliskolai tantervek a közoktatási tanács átdolgozása alatt vannak a görögnyelv helyett választható tanulmányok változtathatása végett, de különösen „azon szempontból, hogy középiskoláinkban a nemzeti elemek a lehető legnagyobb mértékben érvényesüljenek“. A közoktatási tanács szervezete is változott, a mennyiben most a tankönyvek bírálatánál a testületi véleményezés helyett a személyes felelősség elve domborodik ki. Megemlékezik a jelentés azon rendeletről is, a mely az iskolákat történetük megírására szólította fel s örömmel constatálja, hogy iskoláink „nagy buzgalommal feleltek meg a felhívásnak;“ megemlékezik továbbá az iskolák ezredévi ünnepélyeiről, az országos tornaversenyről.

Az oktatásügy emelkedésének jelzésére álljon itt egy néhány adat:

	1883-ban.	1895-ben.
Középiskolák száma	178	189
Párhuzamos osztályok száma . .	46	126
Tanuló ifjak száma	40711	52979
Tanárok száma	1604	2167
Képesített tanárok száma	1113	1896
Helyiségek száma	2758	5699
Tornacsarnokok száma	87	161
Iskolák jövedelme és kiadása . .	3465947	6540877

Érdekes és kevésbé kielégítő az, a mit a középiskolák területi elhelyezéséről olvasunk. Ebből meglátjuk, hogy a középiskolák némely helyeken feleslegesen halmozva vannak s létezésüket a történeti fejlődésen kívül semmi sem magyarázza, nem indokolja. Ez magában nem volna baj; de másfelől sajnosan érezzük több helyen a középiskola hiányát, a hol az valóban közszükségletet elégítene ki, s a hol az egyes vidékek számára valóban közművelődési központot teremtené. Azok az általánosabb szempontok, a melyek egy iskola területi elhelyezésénél irányadók lehetnek, a *lakosok száma, megyeszékhelyek, törvényhatósági joggal felruházott városok* stb.

A 63 megyeszékhely közül 50-nek van középiskolája, 13-nak nincs. A Jelentés a 20000 lakossal bíró várost tekinti olyannak, a

melytől megvárható, hogy legyen középiskolája. Ilyen van hazánkban 44 s ezek közül 3-nak nincs középiskolája (Csongrád, Ujpest, Czegléd), 4-nek az iskolája nem teljes; a 41 hely közül 17-ben van polgári iskola a középiskola mellett, ellenben 24 helyen nincs. Egyes városokban még nincs elég középiskola. Ilyenek Budapest, hol az iskolák szerfelett zsúfoltak, Temesvár (40000 lakos), Arad (42000), Szabadka (68000), Szeged (86000). 5000—10000-ig terjedő lakosságú helyek közül 154-nek sem közép-, sem polgári iskolája nincs, 10—15000 lakossal rendelkező helyek közül 27-nek van, 22-nek nincs sem polgári, sem középiskolája; 15—20000 lakossal bíró városok közül 12-nek van, ellenben Török-Szent Miklósnak nincs sem polgári, sem középiskolája. Az iskolák halmozódását látjuk a következő, 20000-nél kevesebb lakossal bíró városokban: Rozsnyó (1 kath., 1 ág. ev. főgymn.), Beszterczebánya (1 kir. főgymn., 1 ág. ev. algymn.), Eperjes (1 kir., 1 ág. ev. főgymn.), Mármaros-Sziget (1 ev. ref. főgymn., 1 kath. gymn.), Maros-Vásárhely (1 ev. ref. főgymn., 1 kath. gymn.), Pápa (1 ev. ref. főgymn., 1 kath. gymn.), Selmezbánya (1 ág. ev. főgymn., 1 kath. gymn.) és Székely-Udvarhely (1 kath., 1 ev. ref. főgymn., 1 áll. főreálisk.).

Tanítási nyelv a magyar volt 142-ben; a magyar mellett az I. osztályban a németet is használták 11-ben, a németet és tótot az I. osztályban 12-ben, a szerbet és németet 1-ben, a németet és román 2-ben. Olasz volt a tan nyelv a fiumei áll. főgymnasiumban, román 4-ben, román és magyar 1-ben, román mellett magyar és német 1-ben, német 7-ben, német és magyar 4-ben, szerb és magyar 1-ben. Tehát magyar volt a tan nyelv 89·8%, 168, más tan nyelv 10·2%, 19 középiskolában. Ma van 7 német tan nyelvű iskola, az 50-es években volt 24.

A II. fejezet a *középiskolai tanulókról*. A gymnasiumi tanulók száma 1868—1874 években fokozatosan sülyedt, a reáliskolai tanulók száma ennek megfelelőleg emelkedett. A Jelentés így magyarázza e hullámozást: „A 70-es évek elején a reáliskolák felé irányuló erős áramlás oka főleg a mindenütt jelentkező nagy vállalkozási kedvben keresendő. Azonban az 1873. évi gazdasági válság rohamosan éreztette hatását. A mily gyorsan teltek meg a reáliskolák, oly hirtelen üresedtek meg. Egy más ok az lehet, hogy éppen 1875-ben alakultak át a régi 6 osztályú reáliskolák 8 osztályúakká, melyekben a modern nyelvek és irodalmak jelentékeny helyet foglalnak el. Azonban, bár munkában annyit követelt a reáliskola, mint a gymnasium, de az egyetem nem nyílt meg a reáliskolai tanuló előtt. Az 1833. évi közép-

iskolai törvény után megint elárasztják a reáliskolát, 1887-ben szerveztetik a reáliskolai latinnyelvi oktatás s ennek része lehet a tanulók létszámának emelkedésében. 1890-ig gyengül a gymnasiumok látogatottsága, de ekkor hirtelen változás áll be s a gymnasiumi tanulók száma folyton emelkedik. Ennek megint a görög facultatívva tétele lehet oka. A gymnasiumi és reáliskolai tanulók száma úgy viszonylik egymáshoz, mint 1000 a 221-hez.

A *kimaradt* tanulók statistikája kedvezőtlen képet nyújt: 1000 tanuló közül kimarad 68. Tekintve azt, hogy a kimaradások száma az I. osztálynál a legnagyobb, okát abban találhatjuk, hogy a tanulók a népiskola 4. osztályú bizonyítványával *felvételi vizsga nélkül* vétetnek fel a középiskolába.

A *tanulók számát a lakossághoz arányítva* 100000 lakosra (a 319. lapon 10000 hibásan áll 100000 helyett) 321 tanuló, Ausztriában 307, Bajorországban 600, Olaszországban 334, Poroszországban 380, Szász királyságban 395.

A *tandíj fizetésre* vonatkozó adatokból feltűnő pl., hogy míg Ausztriában 45%-et tesz a tandíjmentesek száma, addig nálunk csak 13–14%-et. Reánk nézve szomorúan érdekes, hogy míg az egész tandíjfizetők %-je iskoláinknál nagyjában megegyezik a más jellegű iskolák adataival, addig az egészen mentesek %-je nálunk és a görögkeleti iskoláknál a legnagyobb. Kétségen kívül a szegénység okán!

A tandíj a különböző iskoláknál nagyon különböző: 1 frt 50 krtól 60 frtig váltakozik. A jelentés szerint legkevesebb iskoláinknál. Ez az adat azonban téves; a tandíj nálunk nem 1 frt 50, hanem 5 frt. A Jelentés jogosan emeli ki: "a szedett tandíjak sok helyen épenséggel nem felelnek meg azon fokozódó kívánságoknak, melyeket e korban iskoláinknak ki kell elégíteniök".

Az *internátusok, konviktusok, alumneumokról* szólva, történeti fejlődésük vázlatát nyújtja a Jelentés. Ez az intézmény ősrégi minálunk. Nagy terjedelmű vidékeken, továbbá olyanokon, hol a magyarság kisebbségben van, kívánatos internátusok felállítása. Itt a munkát meglehetne kezdeni az ösztöndíjak intézményének átalakításával, mennyiben t. i. az ösztöndíjak jogi természete megengedi, hogy szegény szorsú jó tanulók teljes ellátására fordíttassanak. A konviktusi ellátás díja igen különböző: a Ferencz József nevelő intézetben 800 frt, az erdélyi r. kath. intézeteknél 60–80–100 frt.

A *nyanyelv* tekintetében magyarnyelvű volt 1885-ben 70.8%, 1895-ben 74.5%; tehát lassú, fokozatos emelkedés állapítható itt is meg. A német anyanyelvűek %-je hanyatlott, a románoké állandó.

Legerősebben látogatják az iskolát a magyar anyanyelvűek, legkevésbé a ruthének; a reáliskolát aránylag legerősebben a németek. Magyarúl nem tudó tanuló volt 935, azaz 2.19%. Nagyon kedvező az arány, de az adatok talán túlságosan elnézően vannak összeállítva.

Vallás szerint 100000 r. kath. közül középiskolába járt 298, gör. kath. 136, gör. kel. 180, ág. ev. 426, ev. ref. 316, unitár. 608, izrael. 1497. Tehát az arány csak az izraelitáknál kedvezőbb, mint nálunk.

A tanulók szüleinek társadalmi állásánál a számok az általános tapasztalatot erősítik meg, azt t. i., hogy egyes társadalmi osztályok inkább a reáliskola, mások a gymnasium felé hajolnak. Pl. a kereskedésnél, iparnál alkalmazottak fiai, nagyiparosok, nagy- és kiskereskedők, magántisztviselők, katonák inkább vonzódnak a reáliskolához, mint a gymnasiumhoz; míg a nagybirtokosok, még inkább (eléggé feltűnő!) a kisbirtokosok, köztisztviselők és más értelmiségiek inkább szeretik a gymnasiumot. „Kétséget sem szenved mondja a Jelentés, — hogy ezek a tények, melyeket a számadatok ilyen egyszerűen bizonyítanak, teljesen megfelelnek a valóságnak és az említett társadalmi csoportoknak általánosan ismert felfogásából erednek“.

A magaviseletről közölt adatok után ez az összegezés lep meg: „Megint azzal az ismeretes jelenséggel találkozunk, hogy a gymnasiumi tanulók között aránylag több a jó magaviseletű, mint a reáliskolaiak között; a mi összefügg azzal, hogy a gymnasiumokban más társadalmi osztályok lépnek fel erősebben, mint a reáliskolákban (354 l.)“.

A tanulók előmenetelét illetőleg feltűnőbb adatok a következők: a jeles tanulók számának apadása 12 év alatt 8.2%-ról 6.3%-re; a véglegesen bukottak számának apadása 1887—88 óta 8.4%-ról 6.4%-re. Az egy tárgyból bukottak száma emelkedett; a jó tanulók s a két tárgyból bukottaké meglehetősen állandó.

E változások okát a Jelentés abban látja, hogy az 1883. évi XXX. t. cz. óta komolyabban és szigorúbban itélik meg a tanulókat, továbbá, hogy némely iskolákban a gyengébb tehetségűeket nem vonják be kellőleg a közös munkába; másfelől meg sok iskolában az osztályok túlszűfolttsága sem engedi meg az egyesekkel való behatóbb foglalkozást. Erre mutat már az is, hogy a bukások maximuma az I. osztályra esik, mert ez rendszeren a legnépesebb másikkal a kimaradásoknál említett, t. i. a tanulóknak a népiskola 4. osztályából való felvétele vizsgálatlanul. Átlagon felül áll a bukottak száma a III. és V. osztályban is. Amott a latin syntaxis és a németnyelv okozhatják a csökkenést; itt a görög s még nagyobb mértékben az, hogy

a csonka iskolákból torlódik össze a tanuló ifjúság az V. osztályba. Az iskolaváltoztatás már magában is rossz hatással van az előmenetelre. Említésre méltó, hogy a VIII. osztályban megbukottak száma feltűnően kevés.

Rendkívüli tárgyak tanítottak: latin (reáliskolákban), rumén, tót, szerb, horvát, ruthén, angol, örmény, franczia, rajz, gyorsírás, ének, zene, egészségtan; összesen 11 nyelv és 5 rendkívüli tárgy. Angolt tanítottak 4 helyen: pozsonyi kir. főgymn., nagyenyedi ev. ref. főgymn., budapesti V. ker. áll. főreáliskolában és nálunk.

A III. fejezet az *érettségi vizsgálatról* szól. Említésre méltó itt, hogy a gymnasiumban évről évre többen buknak meg az érettségien, mint a reáliskolában. Az itt olvasható, ellenmondó adatok is a mellett szólnak, hogy az érettségi a mai szervezetével s a vizsgálás mai módjával nem felel meg céljának. A bukottak arányszámának változásában semmi törvényszerűséget nem találhatni. „Vannak iskolák, a melyekben egyik évben alig bukik meg valaki, ellenben a másik esztendőben igen sokan buknak meg.” Ennek oka az lehet, hogy a vizsgáló bizottság évről-évre változik, mondja a Jelentés; továbbá az is, hogy a bizottságok igen enyhén ítélik meg a vizsgálatot tevő ifjak képességeit. „Különösen enyhén ítéli meg a bizottság az írásbeli dolgozatokat, ami kitűnik abból, hogy az idén is nem kevesebb, mint 78 középiskolában, tehát a középiskolák 63%-jében és pedig a gymnasiumok 61%-jében és a reáliskolák 74%-jében egyetlen egy tanuló sem bukott meg az írásbeli vizsgálaton. Sajnos, nem tehető fel, hogy ez a rendkívül fényesnek látszó számbeli eredmény teljesen megfelelné a középiskolai tanításban elért tanulmányi eredménynek”. A Jelentésnek ezen sorai teljesen igazak s csak indoklják az olyan törekvések jogosultságát, a melyek az érettségien változtatni akarnak.

A IV. fejezet a *tanárok számát, képesítési viszonyait és fizetését* tárgyalja. A tanárok száma 1887-ben volt 2424, 1895-ben 3349; gyarapodás 925, azaz 38%. 1885-ben a rendes és helyettes tanárok száma volt 1929, ma 2167; gyarapodás 238, azaz 12.4%. A tanárok száma a törvényben megszabott minimumot mindenütt meghaladja, csupán az ev. ref. egyház főhatósága alatt álló iskoláknál mutatkozik hiány, a mely — a mint jelezve van — veszedelmessé is válhatik. De az egyes iskolákat tekintve, olyan van 30, hol a rendes tanárok száma a törvényes minimumot nem éri el.

A *képesítési viszonyokat* tekintve, okleveles rendes és helyettes tanár van 1480, tehát 687 tanár ma is oklevél nélkül működik.

Vajjon nem szolgáltat-e elég tanúságot ez a tény a mellett, hogy a tanári fizetés csekélysége miatt küzdenek a középiskolák a tanárhiánnyal? Igen vérmesnek találjuk tehát e reményt: „A tanárképzés terén újabban életbeléptetett intézmény még inkább fokozni fogja a tanári pályára lépők és különösen a jeles középiskolai tanárok számát annyira, hogyha most egyes szakokban itt-ott mutatkozik is hiány, vagy legalább nincs meg az a szükséges felesleg, mely a legalkalmasabbaknak egyes fontosabb posztókra való kiválasztását lehetővé tenné, rövid idő múlva a rendelkezésre álló tanárok száma bizonynyal elég lesz nemcsak a középiskoláknál beálló hiányok fedezésére, hanem magának a középiskolai oktatásügynek fokozatos fejlődésére is (380 l.)“.

A *tanári fizetés* kérdésében nincs egyöntetűség. Az állam vezetése és az autonom felekezetek főhatósága alatt álló iskolák tanárainak fizetése ellátás (!), vagy 700—2000 frt között ingadozik. De a haladást itt is méltányos elismerni. „A felekezeti középiskolák tanári fizetéseinek emelkedése a legörvendetesebb jelenség a középiskolai oktatásügy fejlődésében“. Ebben része van az iskolafenntartó hatóságoknak, de igen nagy része a közoktatási kormánynak is, „mely az állami segélyezések alkalmával soha sem mulasztja el a tanári fizetés emelésének szerződészerű kikötését. De kötelességemnek tartom megjegyezni, hogy bár a múlttal összehasonlítva igen rohamosan haladtunk előre az utolsó évek alatt, a múlt idők mulasztásait teljesen nem pótoltuk és a tanári fizetések tekintetében még igen sok a tennivaló!“ Az autonom felekezetekre nézve, melyeknek tanárai szegényesen vannak fizetve, különösen érdekes a miniszternek e kijelentése: „A középiskolai tanárok fizetésében hosszú időn át nagy eltérések az ország középiskolái között fenn nem állhatnak, mert az egyikből a másikba való átmenetel, a melyet az új nyugdíjtörvény még inkább megkönnyített, fokozatosan mind jobban megszünteti a nagy eltéréseket és az egész vonalon nivelláló hatást gyakorol“. Maga a miniszter sincs megelégedve az állami tanároknak a miéinknél sokkal kedvezőbb fizetési viszonyaival s reményt nyújt a javulásra: „Ez a néhány adat is bizonyítja azt, hogy a mostani állapotot nem tekinthetjük véglegesnek, hanem fokozatos javítására kell törekednünk“. Mennyivel jogosultabbak lennének e szavak a legtöbb autonom felekezeti iskola tanárainak fizetésére!

A *középiskolák helyiségeiről és felszereléséről* az V. fejezet nyújt adatokat. 4 középiskola bérházban volt elhelyezve, daczára, hogy az utolsó 10 év alatt 106 új építkezés történt 7 milliónál nagyobb

költséggel. Az összes helyiségek száma a múlt évben volt 5423, az idén 5699. Nagy arányú a haladás a rajz- és tornatermek számának növekedésében; amazok száma 162 ről 232-re, 45%-tel emelkedett, ezeké megkétszereződött.

A *tanszerek* közül a természettudományiak gyarapodása 1883 óta 480.042, 53%, a földrajzi és történelmi tanszereké 142.341, 80%, a rajztanítás eszközeinek gyarapodása 100.507, 100%, a testgyakorláséi 21.958, 175%. A szemléltető oktatás terén ez a haladás rendkívül nagynak mondható. 1883-ban még egyetlen iskolában sem volt történelmi, régiségi és művészeti gyűjtemény, ma már 145 iskola rendelkezik kisebb-nagyobb ilyen gyűjteménnyel. Hogy pedig a testi nevelés ügye mily általános lendületet vett, azt a testgyakorlati tanszerek óriási gyarapodása fényesen bizonyítja.

Ilyen nagy arányú a gyarapodás a *tanári és ifjúsági könyvtárak* állományában is.

A Jelentés középiskolai részének a VI. utolsó fejezete megismerteti a középiskolák *fenntartási költségeivel*. A középiskolák összes vagyona 29.874,489 frt; az unitárius egyház főhatósága alatt álló iskoláké 307,255 frt. 1889-ben volt 24.70 millió, emelkedés 20.9%. Ebbe nincsenek beleszámítva az iskoláktól független ösztöndíjalapok, tanulmányi alapok stb. A középiskolák bruttó jövedelme volt 6.255,212 frt, netto bevétele 5.600,335 frt. 1882-ben volt 3.370,595, emelkedés 94%. Az állampénztárból eredő összeg 1882-ben volt 569,382 frt, 1895-ben 1.381,716 frt, emelkedés 143%. Az unitárius egyház főhatósága alatt álló iskolák bevétele 1886-ban volt 28,293 frt, 1895-ben 44,717 frt, 10 évi gyarapodás 16,424 frt, 58%.

Itt következnek a nagy gonddal összeállított táblás *statistikai kimutatások*. Ezekből a *tanulók számát* illetőleg megtudjuk, hogy legnépesebb főgymnasium volt a budapesti VII. ker. áll. 1051, szegedi 789, debreczeni 776, legnéptelenebb a páncsovai 166 tanulóval. A főreáliskolák közül leglátogatottabb a budapesti V. ker. áll. 792, VIII. ker. községi 600, IV. k. r. községi 575, vidékiek közül a pécsi 457, pozsonyi 453, legnéptelenebb a székelyudvarhelyi 120 tanulóval. Következnek a tanulók vallásáról, anyanyelvéről, nyelvismeretéről, szülőik polgári állásáról, életkoráról, illetőségi helyéről, segélyezéséről, egészségi állapotáról, magaviseletéről, fegyelmi eseteiről, a rendkívüli tárgyakról, előmenetelről beszámoló kimutatások; azután az érettségi vizsgálat eredményéről, a tanárok képesítési viszonyairól, iskolahelyiségekről, tanszerekről, könyvtárakról, az intézetek vagyonáról és jövedelméről, személyi és dologi kiadásokról, ösztöndíjakról, segélyekről

számolnak be a kimutatások. Leggazdagabb a nagyenyedi főgymn. 1.350,540, debreczeni ev. ref. főgymn. 914,207, sárospataki ev. ref. főgymn. 855,000, aradi 786,360, kolozsvári ev. ref. 589,092, kézmárki lyceum 541,795 és csíksomlyói 524,524 frt. vagyonával.

Az áttekinthetést kissé megnehezíti az iskolák jellege s a tanterületek szerinti csoportosítás. A letűsoros felsorolás, bár nem lenne elég methodikus, de e czélt sikeresebben szolgálná.

Ime a Jelentés IV. szakaszának, a középiskolai résznek ezek a feltűnőbb adatai. Mindenesetre oly erős alapok, a melyekre a jövő ezer év bátran építhet s tovább viheti azt a nagy munkát, a mely céljának fenséges távolságánál fogva lényegében befejezhetetlen.

G. K.

Angliai levél.

Oxford, 1896 nov.

(A Rómával való egyesülés teljes meghiúsulása. Dr. Benson a volt canterbury-i érsek és dr. Temple az új érsek.)

Szerkesztő Úr!

A vallásos érzés páratlan megifjodása Angliában, mely a közel-múlt évtizedek alatt mondhatni egy új reformationnak tette le alapját, napjainkban mind határozottabb szint kezd öltetni. Ez új mozgalom kiváló termékekkel gazdagítja különösen a tudományos theologia irodalmát, mely Németországon és Hollandián kívül e hazában számlálja legkiválóbb képviselőit. E vallásos érzés és gondolkozás ébberségét igazolja az a tény is, hogy itt a mai időben nem kevesebb, mint 293 szervezett hitfelekezet működik és habár e nagy szám egynehány képviselőjének ajakáról gyakran kihallatszik a vatikáni zsinat anathemás kanonjainak visszhangja, különösen a bibliai kritika ellen, a nagy többség mégis elismeri, hogy jó dolog, sőt szükséges a vallásos nézeteket is tudományos alapra fektetni.

De míg a szellemi, vagyis metaphysikai téren érezhető bizonyos fejlődésnek a jele, a gyakorlati életben mindinkább előtűnik a tulságos ritualizmusba való visszahajlás. E tekintetben az anglikán, mint legnépesebb és állami egyház viszi a főszerepet, de hatása né-mely non-conformista gyülekezeten is meglátszik.

Ismeretes, hogy az anglikán-egyházban tulajdonképpen két testület létezik, az u. n. „felsőbb és alsóbb egyház“ (Higher and Lower Church), melyek közül az első az utóbbi években feltűnően tulsúlyra emelkedett. Ma még nem tudható, hogy az üres külsőségek mértéken felüli hajhászása öntudatos erők közreműködésével történt-e, vagy pedig lassanként önmagából fejlett ki; de kétségtelen tény az, hogy e mozgalom által elért nagy siker készítette elő egy részben az útát egy régen huzódó kérdés eldöntésének megkísértésére, t. i. az anglikán-egyháznak Rómával való egyesülésére. Hogy e kérdésben mindkét részről nagy érdeklődés nyilvánult, fölösleges bővebben fejtegetni; de hogy mindkét részről előre tudhatták az eredményt, vagyis inkább

eredménytelenséget, az is bátran föltehető. A kísérletet azonban mégis meg kellett tenni, mert mindkét felekezetnek lévén egyházai és missioi a világ minden részében, érdekeik közös erővel gyorsabban és könnyebben elérhetők lehetnének. A mi a tanítási dolgokat illeti, azokban majdnem egyezik a két hitfelekezet, a mennyiben anglikán részről a 39 hitcikkely lényeges alapját a Tridenti zsinat canonjai teszik és az angol ker. egyház alapítóját, Augustinust, Rómával egyetértőleg, mint egyik főszentet tisztelik, a többi szentek serge mellett. Ez oldalról tehát nem ütközött volna nagy nehézségekbe az áldozat, mit Anglia főpapjai teljesen hajlandók is voltak megtenni az egyesülés érdekében; a tulajdonképpeni föltétel azonban az anglikán klérus érvényessége körül forgott, melyet Róma többször elátkozott, mint az ördög művét és a melyre most újra pápai sanctiot kértek a szertartási és jurisdictioni dolgokat illetőleg.

Az anglikán klérus lényegében kevésbé különbözik a rómaiktól, mert mindkettőben a hierarchikus szervezet a főtényező; csak hogy míg Róma merészen tagad történelmet és szentírást egyaránt, az előbbi kénytelen elismerni, — mit büszkeséggel is teszen — hogy hierarchiája a 39 hitcikkelylyel egyetemben a XVI. sz. közepe táján fejlett ki. A reformatio zivatarjai ugyanis VIII. Henriket találták Anglia trónján; a pápával meghasonlott egyház ügye különösen Cromwell bukása után, teljesen az ő kezébe került s a politikai téren is siker koronázván tetteit, végül ő maga lett az egyház feje, „a papok tanításai is az ő akaratának csak visszhangja lévén“. Alatta fejlődött ki végül parlamenti szentesítések hozzájárulása által a ma is érvényben levő egyházi rend, mely kizárólagos nemzeti intézmény lévén, a pápai főnhatóságnak végbucsut mondott. Későbbi kísérletek a kibékülésre mind meghiusultak, de a kérdés fönmaradt és fön is fog maradni mindaddig, míg a hierarchiai képtelenségről mindkét fél le nem mond.

Az utóbbi években e kérdés újra előtérbe nyomult, mely élénk vita tárgyát képezte úgy az irodalomban, mint az egyes egyházakban. Világi részről legérdekesebb volt Gladstone-nak, Anglia legnagyobb élő államférfiának hozzászólása ez ügghöz. Ő természetesen, mint politikus, a parlamenti intézkedéseket teljesen elegendőnek tartotta a papság és hiveik lelki üdvösségére; de mint vallásos ember, a béke érdekében áldozatokra is hajlandó volt, vagyis inkább kész volt követőit erre buzdítani.

Egyházi részről szintén hallhatók voltak érdekes vélemények, de illetékes oldalon kerültek minden olyan határozott nyilatkozatot,

mely az ügyet bármily részben befolyásolta volna. Csöndben és békén készítették elő az eszközöket, miket jónak láttak ez ügyben megkoczkáztatni; míg végre a múlt évi dec. hóban érseki és püspöki követek küldettek Rómába, kik hónapokig tanácskoztak a bibornoki collegiumban, consistoriumban, sőt magával XIII. Leó pápával is. Anglia egész vallásos képviselője feszült figyelemmel várta, hogy mire fejlődhetik e hosszú tanácskozás és a mikor ez év elején a követség visszaérkezett, egyetlen szónak, a régi csalódásnak új alakban való kijelentése teljesen elég volt arra, hogy a fölhevült kíváncsiságot a legközönségesebb prózaiságba hűtse le. Hogy Róma részéről ilyen kérdésben egyéb vélemény nem jöhetett, mint „damnamus ac reprobamus illorum sententias“, a kik gondolkozni merészelnék, arra bárki is elkészülhetett; azonban anglikán részről el kell ismernünk, (habár pártjukban is meg van a tulságos nemzeti büszkeség) hogy őket a sacerdotizmus mellett egy nemesebb érzés is vezette, t. i. a ker-ségnek a pogány világban közös erővel való terjesztése. Az egész sikertelen ügy aztán ez év június 29-én fejeződött be, mely napon egy „Ad Anglos“ czimű levelet követő Encyclika jelent meg, az egyház és hit egységét, Péter hatalmát stb. fejtegetvén, az egész ker-ség „pátriárkái, primátusai, érsekei, püspökei és egyéb rendeihez“ intézve. Ez okmány nem kis meglepetést keltett s csak csodálkozhatunk azon, hogy az emberiség praetendens feje az eredménytelenség tudatában is érdemesnek tartotta annyi fáradságot szerezni vele önmagának. Hangja, szelleme a régi, hiteles és nem hiteles egyházi atyák elmohosodott okoskodásával és bibliai helyek félrecsavart értelmezésével telve. Állításai közül egypár megérdemli, hogy itt álljon. „Hogy valaki több mint egyetlen Egyháznak létezését bebizonyíthassa, e világon kívül kell menjen és egy új, eddig nem ismert emberi fajt teremtsen“. — „Csak az Egyház (róm. kath.) bírja az idvezülhetés azon eszközeit, melyek a Gondviselés törvényeivel egyeznek“. — „A nemzeteket és azoknak jólétét csakis Szt. Péter jurisdictioi hatalma tartja össze“. — Egyik legékesebb logika a következő sorokban található: „Jézus Krisztus könyörgéseivel Szt. Péter számára kegyelmet kért, hogy hivatalának (a pápai széknak) hűséges betöltésében többé ne térjen el az igaz hittől. De én imádkoztam érte, hogy a hited megmaradjon. (Luk. XXII. 32.) Szt. Péter megtartván a szikla erősségét, melyet nyert, nem hagyta félbe az Egyház kormányzatát, mely reá bízott; ez okból a pápák, kik őt a római püspökségben követik, a legfelsőbb hatalmat nyerik az Egyházban, *isten jogon*“. Ez egyszerű nyelven annyit jelent, hogy habár Péter

háromszor tagadta meg Jézust, az egyházhoz mégis hű maradt; *tehát ez okból* uralkodhatik a világ fölött, „*jure divino*“. Az Egyház vezérszellemé, melynek alaptanaiban ott van a pápai mindent-tudás, lehetetlen, hogy Őszentsége józan gondolkozását e kérdésben öntudatlanságba sodorta volna; vagy pedig ha ez történt, akkor a kanonizált szent-lélek munkájában kell keresnünk a folytonosság hiányát.

Az egyházi rendekre vonatkozólag ez található: „Mindazon püspökök, kik Pétertől és követőitől eltérnek, meg vannak fosztva az uralkodás hatalmától és jogától; nem tartoznak a nyájhoz és száműzve vannak a menyországból, melynek kulcsait Krisztus kizárólagosan Péternek adományozta“. — És: „Adatott Szt. Péternél, Rómában“ stb. Ez okmány megjelenése alkalmával a yorki érsek így nyilatkozott: „Mi is őszintén hiszünk az Egyház egységében, de midőn ez egységet úgy állítják előnkbe, mint közösséget nem Jézussal, hanem Péterrel, vagyis a római pápával, kénytelenek vagyunk ez igényt visszaútasítani, melyet sem a szentírás, sem az igazság nem támogat, ha csak per impossibile meg nem győznek arról, hogy egykor Szt. Péter ilyen hatalommal uralkodott. Továbbá, ha a hit is egységes, az a hit, mely a szentírásban és a szét nem vált Egyház határozataiban foglaltatik — akkor mi már régen egy vagyunk Rómával és a keleti Egyházakkal; de a pápák egyéni véleményeinek igáját fölvenni hajlandók nem vagyunk, bármily kedvesnek neveztessek az“. Katholikus részről szintén jött egy nyilatkozat, ugyanis Vaughan (ejtsd: Vaan) kárdinális egy conferentián így nyilatkozott: „Újra-egyesülés csak egy alapon lehetséges, t. i. az isteni tanítónak (pápa) tartozó föltétlen engedelmességben. Se orosz, se görög, se más egyház soha érvényesnek el nem ismerte a szigeti elzárkozottságában didergő anglikán klérust; sőt még az angol nemzet többsége is ezen véleményen van. Hogyan is bizhatnának oly rendszerben, melyet a Szt. Kath. Egyház elátkozott?!“ Az egyházi sajtó azonban e szent átkok ellenére is éppen olyan bátorsággal felelt a bullára, mint a mily merészek voltak a pápai követelések. A „Methodist Times“ így irt: „A világ sohase látott hihetlenebb és sértőbb valamit, mint az öntudatlan rágalmat, mely szerint egy olasz püspök arról értesíti az emberiséget, hogy az anglikán egyház kiváló férfiai csupa impostorok“. — A „Baptist Freeman“: „E bullán nincs semmi jele a keresztény szellemnek; e helyett tele van farizeusi nagyzással és ellenségeskedéssel. Szerzője követeléseiben semmi ok sincs arra nézve, hogy őt meg ne lehetne feddeni gőgös büszkeségeért“. Az anglikán-egyház hivatalos lapja, a „Guardian“, egész

nyugodtan így írt: „Bármit gondoljon Róma az anglikán egyházi rendekről, a jövőben megtarthatja gondolatjait önmagának, ha csak a bulla szövegével ellenkezésbe jönni nem akar. Az egyesülésre vezető őszinte érzés útja bezáratott s így mi csak visszatérhetünk a történelmi vizsgálódás hideg és prózai terére“.

Az unitárius pedig csodálkozhatik az anglikán kléruson, mely a pápát megveti — és szentesítésért mégis hozzáfordul; másfelől pedig a pápai hatalmon, mely Aquinoi Szt. Tamást (megh. 1274-ben) 1879-ben a világ összes egyetemei és egyéb iskolái pátronusává és *tanítójává* mozdította elő, szükségtelenné tévén ezzel az encyclikai oktatásokat a heretikusok ellen, és a mely hatalom továbbá legfelsőbb jurisdictiot bírván a világ fölött, a lourdesi mocsárból, mint egy „modern Bethesdából“, mégis a természet törvényei megváltoztatásáért imádkozik. Az örök fejlődés elve azonban meg fogja tanítani a pápai főnhatóságot is, hogy kívánságait szűkebb körre szorítsa.

October 6-án tartatott az anglikán-egyház évi congressusa, a hol a yorki érsek hivatalosan és utoljára elmondta véleményét az egyesülés meghiúsulásáról s itt egyszersmind kijelentették, hogy „többé azzal az egyházzal, melynek inquisitioja angol földön nem tudott működni és a melyben nincs semmi gondolat-szabadság“ — többé nem conferálnak. Különben e congressus határozatai nem voltak nagy batással, mert alig pár nap múlva a canterbury-i érsek, dr. Benson, hirtelen meghalt s az ő halála, valamint az új érsek kérdése háttérbe szorított minden egyebet. Dr. Benson különösen az administratióban tüntette ki magát, valamint a felekezeti iskolák és külföldi missziók fölvirágoztatásában. Ő szervezte a jövő évben tartandó pán-anglikán congressust is, melyet a világ minden részéből Szt. Augustinus angol földön való első megjelenésének 1300-ik évfordulója ünneplésére fognak egybehívni.

Dr. Benson helyébe october 16-án dr. Temple londoni püspök neveztetett ki. Ifjabb korában teljesen liberális alapon állott, egyházi és politikai dolgokban egyaránt, a miért sok kellemetlensége is akadt. Neveléstani dolgokban azonban szaktekintély lévén és tudományos téren is érdemeket szerezvén, végre a londoni püspökséget nyerte el, természetesen liberális elveinek feladásával; e tettének különösen haszna volt most, mert a konzervatív kormánynak az elemi oktatásról szóló törvényjavaslata az országházban vallási okokból kudarcot vallván, a canterbury-i érseknek a felekezeti iskolákra gyakorolt nagy hatalmát föl kellett használni a „magasabb politikai erkölcsan meggyengült cultussának“ helyreütésére. Dr. Temple-ben ilyen em-

bert láttak s ezzel egyszersmind bebizonyították, hogy a primátus nem csak primátus, hanem jó eszköz is a miniszerelnök kezében; e mellett szól még az a tény, hogy dr. Temple 75 éves, holott a törvény (igaz, hogy régi, de törvény) világosan kimondja, hogy 70 éven felüli papot az érseki székre választani, illetőleg kinevezni nem lehet. Itt azonban bevégzett ténnyel van dolgunk — a többit majd a jövő mutatja meg.

LŐFI ÖDÖN.

Levél Tirolból.

Merán, 1896. nov.

(Kath. fanatizmus, protestánsok.)

Csak két hónapja, hogy Dél-Tirolnak ebben a kies fekvésű, szép kis városában lakom. A hogy ide jöttem, érdeklődésem egyik főtárgyául választottam az egyház, a vallás itteni helyzetének felismerését. Ez iránt szerzett tapasztalataimat szándéksom elmondani a „*Keresztény Magvető*“ olvasói előtt. Hadd lássa a mi egyszerű, puritán hitünk azon sokak egyikét, a melyek tőle távol állanak: a fanatizmust.

A 7—8000 lakost számláló Meran ez ideig abból volt előttem ismeretes, a mi keveset róla geographiában és lexiconban olvastam. Tudtam azt, hogy fekvése és éghajlata európai híré, hogy enyhe levegőjéért különösen a téli hónapokban ezren, meg ezren látogatják; de hogy otthonának mondja a vallás fattyú hajtása, a vakbuzgóság, a fanatizmus, — azt eddig nem tudtam. Elszomorítónak találok, hogy a 20-ik százév küszöbén is világosság helyett sötétséget terjesztenek itt. A mely tüzet, Krisztus tanaihoz hiven, éppen összes erejükből oltaniok kellene, ellenkezőleg, szítják, élesztik. Megbizható helyekről értesültem, kezeim között levő folyóiratokból látom, mily szertelen munkát végez ezen a vidéken a fanatizmus.

Hogy a helyzetet tisztán láthassuk, mindenek előtt beszéljünk keveset számokban.

Merannak fennemlített 7—8000 lakosa közül protestáns 468 lélek, a többi mind katolikus; egész Dél-Tirolban pedig körülbelől 1200 a protestánsok száma, melyhez hozzávéve a hasonló hitű idegeneket, kik üdülés végett itt tartózkodnak, a végszám megközelíti a 6000-et. A vendégek között képviselve vannak még az anglikánok, izraeliták, gör. kath. és más felekezetűek is, kik bizonyos időközökben szintén részesülnek az istentisztelet áldásaiban, mely tekintetben az angol egyház jár elől.

Ámde mind ez mi a tenger sima tüköréhez képest? A nagy többség itt katolikus. S ha a nyáj nagy, őrző is sok kell mellé.

Van is annyi barát, se szere, se száma, elkezdve a kapuczinustól felfelé s folytatva a zárdák különféle rendű és rangú személyzetén. Sőt hogy a létszám teljes legyen, az apácák és irgalmas nővérek sem hiányzanak. Így állván a dolog, könnyű a barátoknak uralkodni a helyzeten. Hogyne, hiszen természeti törvény, hogy az erősebb elnyomja a gyengét s ők igyekeznek a rokonszenv alapján álló társas együttélés nyilvánulásaiban szívvel-lélekkel hódolni ez elvnek, mintha bizony ma is divatban volna az ököljog és a több vagy kevesebb fogalma szerint alakulna az igazság. Csodálatos, hogy azt a néhány protestanst is fel nem falták eddig, mikor többször kinyilatkoztatták már, hogy a protestansok rosszabbak a zsidóknál és a megbizatusuk egyenesen a Sától van. Csodálatos mondom, mert az eszközök, utak és módok megválasztásában határt, illemt, érzést, semmit sem ismernek, a minthogy nálok „a cél szentesíti az eszközöket“. Türelmetlenségüknek, a hol csak tehetik, a legdurvább és legembertelenebb módon adnak kifejezést, a mire nézve egy, a mult évben történt jellemző esetet mondok el az „*Evangelische Kirchen Zeitung*“ közlése után.

Dél-Tirolból — írja az idézett lap — ismét hallatlan papi türelmetlenségről és durvaságról értesitenek. Bozenben egy odavaló illetőségű kereskedő halt meg, kit az ottani temetőbe kellett volna eltemetni. A temetés végrehajtására megjelent a merani evangelikus lelkész, Dr. Selle, mint a kinek kerületéhez tartozik Bozen, elment a városi halottas házba, hol a halott ki volt terítve, hogy földi maradványait megáldja. A mint az özvegy és a gyermekek a szerető férj és az édes atya koporsóját sirva állották körül s a lelkész éppen az előimát mondotta, hirtelen beront egy katolikus pap, s a halotti gyülekezet közepébe állva tele torokkal kezd kiabálni: Protestálok! Protestálok! Miközben papircsomót húz ki zsebéből, melyről felolvassa a dékán tiltakozását, hogy t. i. a koporsóban fekvő eretnek halottat nem szabad abba a temetőbe eltemetni, mely csak katolikus papok egyházi közreműködése alatt elhalt katolikusoknak van szánva. Az özvegy erre felsivitott és elájult, a gyermekek keservesen sirtak, a halotti gyülekezetből pedig, melyben több katolikus is volt, ilyen hangok voltak halhatók: Phuj! Zelot! Hallgass! Az egyházi csendzavaró azonban mindezzel nem törődött, ő csak kiáltotta tiltakozását. A koporsóvivők, hogy a botrányos jelenetnek véget vessenek, felvették a koporsót és kivitték a nyitott sirhoz. Itt ujra el akarta mondani a pap a szokásos imádságokat, de a sirások, — kik szintén a dékán emberei, — hatalmukba kerítve a koporsót, nem is eresztve,

hanem inkább bedobva azt a sirba, odakiáltottak neki: *Itt nincs predicatio!* Vették a szerszámokat és a földet kiméletlenül ontva befelé, gyorsan fellapátolták a sirt. — A halotti gyülekezet meghatva és megbotránkozva oszlott szét. Másnap az özvegy számlát kapott a Sekrestye Igazgatóságától, melyen ez a követelés állott: Egy [papi tiltakozás felolvasásáért = 1 frt.

Eddig a történet. Az ezt követő megjegyzésekben el van mondva, hogy már sok éve, mióta ilyen esetek fordulnak elő Bozenben. Rendőrségnek kellett gyakran közbelépni, hogy az evangélikus halottat el lehessen temetni. A dekán fáradhatatlan a protestans temetések durva megzavarásában. A mint halljuk Dr. Selle panaszt emelt, de a menyire a jelen körülményeket ismerjük, kételkedünk, hogy ezért jövőben hasonló esetek elő ne fordulnának. Mert ha a város és a lakosok akartak volna, már régen segíthettek volna azon, hogy a család legszentebb érzelmeit az ilyeneket nem ismerő papok folyton gorombán ne sértegethessék.

Kapcsolatban megemlítem, hogy a Görzhöz közelfekvő Ternova községben közelebről szintén ily eset történt, midőn egy evangélikus vallású fiú elhalván, a katolikus pap kijelentette hozzátartozóinak, hogy a temetőnek csak azon részében ad számára helyet, mely az öngyilkosoknak van fentartva. Szegény szülők, kénytelenek voltak a szomszéd helységbe temetni gyermeküket!

Ha az idegen ember ilyen és ezekhez hasonló dolgokat tudva járja végig Meran utcáit, határát és környékét, akkor már könnyebben megmagyarázhatja magának: miért van úton útfélen az a sok szent kép, agyagból gyurt alakok és több efféle. Én nem győztem kezdetben eleget csodálkozni rajtok, a mint itt is, ott is minduntalan előtűntek. Különösen nagy számmal vannak kőből rakott, megmeszelt és befedett kis oszlopok, melyeknek ablak nagyságú üregében hol Jézus felfeszítve, vagy kereszttel kezében, hol Mária karján a kis Jézussal, hol más bibliai alakok láthatók. Előttük függ rendesen a szivalakú piros mécses kísérteties lángjával, míg az üresen maradt helyet koszorúk özöne foglalja el. Az egész berendezést pedig üveg-tábla rekeszti el a külvilágtól, melyet ismét lakattal zárt rostély, vasrács véd az eshetőségek ellen. Visszataszító, minden ép érzéket sértő látvány az, midőn maga a kapufélfa levén ily oszloppá átalakítva, feltűnik benne Krisztus alakja és mellette a trágya, vagy a szemétdomb terül el. Másutt meg hihetőleg hitbeli elragadtatásukban, szarvakat csináltak Jézusnak. . . .

Hova sülyedhet a legfenségesebb dolog is, ha a néptől a világos-

ságot elzárják. Ez a nép csak hiszen anélkül, hogy gondolna a kit, mint, miért, hogyan kérdésekre; ha papja azt mondja, ezt hinned kell, hiszi, anélkül, hogy figyelne lelke sugallatára, meghallgatná a lelkiismeret szavát. Igazi vakhit. — Jelen voltam egy alkalommal a vasárnapi nagy misén. Annyian voltak a templomban, hogy alig tudtam bemenni. Midőn beférkeztem valahogy, egy térdeplő sereg tárult szemeim elé, mely a padokat és közöket egész az oltárig annyira lefoglalta, hogy alig volt szabad egy talpalatnyi hely. Mindenki hajtogatja magát, s az utolsó suhancznak is szennyes olvasóval van átkötve a keze, a mint azokkal ócska imádságos könyvét tartja. Ha a pap a közönség felé fordul, senki se mer ránézni, hanem meghajol, lesüti a szemét, talán azért, nehogy a nagy fénytől megvakuljon. A szokásos mise-mondókákat szörnyű elkeseredett képpel és hangon mondják. Végül a pap szentelt vízzel öntöz le mindenkit, mely után megnyugodva távozik a sok száz hívő, mintha bizony a tömjénezés, a sok cere-monia és ez a kívül esett víz tisztára moshatta volna az elvakított lelket és szívet.

Mindezek mellett jól esett hallanom, hogy átlag véve évente csaknem többen lesznek katolikusokból protestansok, mint viszont. Csupán a cselédek azon osztálya van kitéve a kísértésnek, kik szolgálati helyet nem kapván, az ilyenek befogadására létesített katolikus intézetbe lépnek, hol igyenes ellátásban részesülnek, természetesen, a hitük árán.

Mióta ezt a sok ferdeséget, Jézus tanításait így kifordítva látom, sokszor ötlött már eszembe, mennyire felette áll mindezeknek a mi vallásunk. Nincs abban semmi, mi a józan felfogással ellenkeznék, vagy a mi mysticismusra szorulna, tisztán a lélek és szív hangján magyarázza Jézus örökszép tételeit, a keresztény vallás alapigazságait, a szeretet törvényét. A mi hitünk egyedül a szív és lélek mélyéből fakad, az értelemmel mindenben egybehangzó meggyőződés, a szeretet, a fejlődés, a szellem, az ideal vallása. Nem faragja, nem kovácsolja azt senki számunkra, hanem ott gyökeredzik, a hol az igazság és a szeretet laknak. Mi nem azt mondjuk a népnek, ne láss, mert megvakulsz, hanem láss, hogy világosodj, haladj, mivelődj!

Még egypár szót az itteni protestansokról. Németországban és Austriában s tán másutt is sok helyen — a mint tudjuk — a kálvinisták és lutheranusok egyesültek „*evangelikus egyház*“ név alatt. Ilyen egyesült egyház a merani is. A két felekezet liturgiája össze van olvasztva, az oltár a szószékkal egybekötve olyan formán, hogy az istentisztelet első és bevégző része az oltár előtt, a beszéd a szószék-

ből történik. Egyházi beszédek mély érzésűek s liberális körbe mozognak. Messze fölötte áll a miénknek az ének cultussa. A nálunk megszokott hosszadalmas, fenjáró énekek helyett rövid sorú, gyönyörűbbnél gyönyörűbb középhangú dallamokat hall az ember. S aztán nemcsak az énekvezér és a diákok énekelnek a templomban, hanem mint minden vallási dologban, úgy ebben is előljárnak a nők. A templom padjai nemcsak arra szolgálnak, hogy a jámbor hívőnek legyen mire leülnie, hanem tele vannak rakva imádságos és énekes könyvekkel. Minden belépő, öreg, ifjú, férfi, nő, gyermek könyvvel kezében egyaránt énekel, vagy imádkozik, a szerint, a mint a sor jön. Maga a templom-épület a művésziesség szemmel tartásával van alkotva. Remek faragvány a szószék, az oltár, az oszlopok és általában az egyszerűség mellett a művészi szép lépik előtérbe. Hogy fűtve van, magától értetődik.

Vajha, eljött volna már az idő arra, hogy minket, unitáriusokat sem gátolna többé szegénységünk abban, hogy templomaink belső szépítésére több gondot fordíthassunk! Mert az idők jeleit talán megértettük?

SIMONFI MÁRTON.

GYÖNGYMONDATOK.

(Újkori írótól.)

É s z.

A mit józan észnek tartunk, nagyobbára nem egyéb, mint okosan felhasznált tapasztalatösszeg. *Smiles.*

De mit ér, ha házáat tele tölti a kincs,
Ha esze házában semmi portéka nincs? *Csokonai.*

Az észnek nem élessége, hanem igazsága s állhatatossága érdemli a valódi s örökös dicséretet. Gyakran a nagy észtehetség nagy rosznak kezdete volt. Ritkán történteik nagy hibák, hanemha nagy ész által. *Petrarka.*

E s z m e.

Az időnek karjain jönnek el
Az eszmék, ez óriás gyermekek,
Hogy míg nép és kor birkozik velök,
Megnevekedvén, végre győzzenek,
Temesd el az eszme apostolit,
Mind felkél és tiz támad egy helyett.
Vedd ezt eszedbe s légy bölcs, oh király!
Az eszmét karddal meg nem ölheted. *Tompa.*

Nem elég az eredményre, hogy egy eszme igaz legyen, annak alkalmoszerűnek is kell lenni. A mely eszme ezelőtt tiz évvel sikerült volna, ma zátonyra jutna s a melynek jövője bizonyos lehetne, a jelenben felülmulhatlan akadályra találna. *Girardin Emil.*

A tett, erény és nemes tulajdonok a sir áldozataivá lesznek, de az eszme nem, halhatatlan az és örökéletű. *Smiles.*

É t e l. É t k e z é s.

A jó asztal szégyent soha sem vall. A jó evés a legjobb mulatság; a jó étvágy a remény legboldogítóbb faja s a jól lakott gyomor a legnyugtatóbb emléke egy bevégzett jó cselekedetnek. *Jókai.*

A ki többet eszik, mint a mennyit a gyomra befogadhat és megemészthet, meg van mérgezve. Minden túlterhelés egy mérgezés. *Sand Gy.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A VARGYASI DANIEL CSALÁD EREDETE ÉS TAGJAINAK RÖVID ÉLETRAJZA. Eredeti családi okmányok és más hiteles adatok után írta *Vargyasi id. Daniel* Gábor. Budapest, 1896. Franklin-társulat nyomdája. Nagy 8-r. 437 l. Erdély egyik leg-nevezetesebb főúri családjának története van röviden megírva az előttünk fekvő tekintélyes kötetben. Thaly Kálmán társaságában a 60-as évek elején kiadott »Történelmi kalászkokat« s a Vajda Emil szerkesztésében 1894-ben közrebocsátott terjedelmes családi oklevéltárt méltóan tetőzi be e hatalmas kötet, melynek anyaga szintén a vargyasi levéltárból van merítve, itt-ott más történelmi kútforrásokból vett adatokkal kiegészítve. 1396-ban harszott Balázs, a család első ismert őse, Zsigmond király oldalán a nikápolyi csatában. E véres harc 500 éves fordulója imposans alkalmat nyújtott a család viszonytagságokban gazdag történelmének kiadására. A Daniel-család félezredes jubileuma éppen egybe esik a magyar nemzet millenáris ünnepéjével.

Jóval 1396 előtt jöhetett a Danielek első magyar őse Erdélybe. Mint a közös eredetű Columbán-családnak is alapítója, az Olasztelken Róbert Károly idejében letelepült olasz gyarmatosok feje lehetett. (Colon-bán. Vess össze 13. és 73. l.) Házasodás útján szereztek utódai maguknak székely jogot és székely örökséget. S az eredetnek megfelelően az utódok is sokkal inkább a közigazdaság és a diplomácia, mint a hadi élet mezéjén tűntek ki.

Bár mint katonák is eléggé megállták helyüket hadvész idején János Zsigmond, Báthory István s a Rákócziak táborában, mégis Daniel Mihályt, Bethlen Gábor benső hívét és jó barátját látjuk mindannyiok fölé emelkedni, ki Erdély érdekeit a külföldi udvaroknál oly sokszor képviselte. Ugyanő az unitárius egyháznak egyik legerősebb oszlopa s e vallásbuzgóságot fáradhatatlan szorgalmával és törhetetlen kitartásával együtt örökölt hagyta utódaira. Jánost, ki a híres Gerendi-család utolsó sarjával az olasztelki ágat alapította s rokona, Rákóczy Gy. fejedelem kedvéért reformátussá lett; Istvánt, ki eszével báróságot nyert s korában a reformátusok legtudósabb hitvitázója volt; Ferenczet, Pétert, ismét Ferenczet és Eleket, az unitárius egyház és főiskola nagylelkű jóltevőit, a vitéz Lőrinczet, ki kardjával magának dicsőséget és családjának báróságot szerzett; a nagyesszi Lajost, II. József császár testőré, ki a hadmezőn legtöbbször, egészen a húszártábornokságig fölvitte, említjük még föl a család kitűnő férfitagjai közül, kikhez az unitáriusok hálája a kegyes Klárát is csatolja, ki áldásos életének számos jótékony cselekedetei között magyar-utezai templomhelyünket is nagylelkűen a kolozsvári ekleziának ajándékozta. A Daniel-család kitűnő nőtagjai között különben a legelső helyen Polixena áll, hr. Wesselényi István neje, anyai ágon a költő Petrőtzki Kata Szidonia

unokája, ki jól tudott latinul és görögül, maga is irodalommal foglalkozott s a hazának az idősb Wesselényi Miklóst nevelte.

Számos jeles hazafiról és kitűnő gazdáról számol még be a Daniel-család érdemeiben megőszült Nestora tisztes könyvében, melylyel hazánk történelmének megírásához kívánt egészen önzetlenül, költséget és fáradságot nem kimélve családi levéltárának legbecsesebb kincsével hozzájárulni. Vajha e ritka történeti multtal dicsekedő család jövőjére is fényes napok derülnének s a késő utódok is lelkesülve az előjök tárt példán, még a legkitűnőbb elődöket is felülmulnák igaz lelki műveltségben, önzetlen hazafiságban és a közjó iránti legnemesebb áldozatkészségben.

Kanyaró F.

A SZÉKELYKERESZTURI UNITÁRIUS GYMNASIUM TÖRTÉNELME. Irta Sándor János igazgató tanár. I—III, s 316 l. 1896. A székelykereszturi gymnasium az unitárius egyház életének és a hazai műveltségnek egyik tápláló forrása. Az unitárius vallásközönség czelölt százévvél alapította ez intézetet. A tizenhatszadik százév kizárólagosan kath. egyházi politikája megfosztotta az unitárius egyházat mindentől, a mitől csak megfosztani lehet. Sőt volt egy időpont, mikor a jezsuita befolyás életét akarta elvenni, a hatalom intézkedésével létét egyszerre megsemmíttetni. Csaknem csodával határos az unitárius székelység kitartása és az a buzgalma, melylyel a százév végén aztán, a mint más széljárás következik, megragadja a »felsőbb iskola« eszméjét és évek során áldozataival megvalósítja. Mert ama szűk viszonyok mellett, melyek közt élt és él, évek kellettek ahoz, hogy fölépítsék a gymnasiumot, s folyton megújuló áldozatok, hogy fentartsák azt. Az intézet megalapításának, tovább építésének, fejlődésének történeteit le a jelen időig foglalja magában e vaskos kötet. Komoly munka. Lelkiismeretes tanulmányozás eredménye. A közelebből oly sűrűn megjelent iskolai történetek közt számottevő. Alaposan ismerteti a megalapítás nehézségeit, az egyházközségek versenyét a gymnasiumra nézve, az első igazgatónak, Szabó Sámuelnek nem irigylendő küzködéseit, az utánna következő Koronka Józsefnek félszázra terjedő idejét, mikor homoródalnmási Mihály János udvarhelyszéki alkirálybíró hathatós közreműködésével a gymnasiumot kőből újra építik (1819—32), a későbbi kibővítést Marosi Gergely igazgatósága alatt, mikor Daniel Gábor főkirálybíró segíti elő az ügyet (1870), s Frettwell János angol hitrokon gyűjtését (1875). Azután egymásután jönnek a tantervek, tanárok, felügyelő gondnokok, alapítványok, tanulók, stb. ismertetései, s a régi időben keletkezett könyvtáré, mely könyvtár gazdagabbá a Jakab Elek-féle gyűjtemény megvásárlásával lett (1876). A munka igazságot szolgáltat a székelységnek áldozataiért, egyházi és nemzeti kötelességei teljesítéseért. A gymnasium keletkezése óta 12,232 növendéket részesített tanításban, köztük sok idegent, nem magyar-nyelvűeket. A gymnasiumot most fejleszteni kívánják. Szerző az intézet helyi viszonyánál, s műveltségi jelentőségénél fogva erős lélekkel bizik annak jövőjében, ezzel végződik a könyv. Ily alapos munka után ahoz meg is van a jogczime.

ZUR NEUESTEN PHILOSOPHISCHEN LITTERATUR IN UNGARN. Von Prof. Dr. Math. Szlăvik. Egy 2 levélre terjedő külön lenyomat a *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 109. kötetéből. Nem egyéb, mint Nagy Ferencznek *A bölcsészet története* (2. javított és bővített kiadás. Kecskemét 1895), *Brassai*-nak: *Az igazi positiv philosophia* (Budapest 1895), *Pauer*-nak: *Új álláspont, módszer és irány-elvek az etikában* (1894) című műveinek ismertetése és az

Athenaeum IV-ik évfolyamában s az V-ik évfolyam I. füzetében megjelent értekezéseknek és tanulmányoknak ezim szerinti felsorolása A czélja, mint már egy ilyenmü különlenyomat ismertetésénél említettük, az, hogy a magyar bölcséleti munkákat a külföldön ismertetésénél említettük, az, hogy a magyar bölcséleti munkákat a külföldön ismertesse s ez a czél — már akkor kifejeztük — nem méltatható eléggé. A kis czikk meglehetősen könnyen bánik el a nevezett művekkel, melyek behatóbb ismertetést bizonyára megérdemelnének. Brassai művéről ezekbe foglalja össze ítéletét: »Az értekezés telve van gondolatokkal, finom lélektani és vallás-erkölcsi megfigyelésekkel és szellemes fordulatokkal, de úgy látszik, hogy a pantheismus és dualismus zátonyaira sodorva, az igazi positiv philosophiának egész gondolatrendszerét minden részében nem építette fel teljesen és következetesen.«

Dr. G. K.

A SÁROSPATAKI EV. REF. EGYHÁZ TEMPLOMAIRÓL. Adalékul az ev. ref. egyház történetéhez írta *Szinyei* Gerzson. A tiszta jövedelem a sárospataki ev. ref. templom-alap javára fordittatik. Ára 1 korona. (Sárospatak, 1896. 8-r. 61 l.) Gyakorlott tollal, alaposan s mindenütt forrásokra való hivatkozással írta meg szerző a sárospataki ref. egyház külső történetét 1526-tól, mikor az első nagy patronus, Perényi Péter elfoglalja a Palócziai sárospataki uradalmát, egész 1781-ig, József császár türelmi rendeletéig, mely véget vet a vallásvillongásoknak. Érdekes rajzát kapjuk e régi kornak a kezünkönél levő kisedet füzetkékben; csupán csak azt találjuk különösnek, hogy írónk egy XVII. százbeli orthodox papról így beszél: »az ő morálja egészen mást tanított, mint a jezsuitáké« (28 l.), más helyen meg egy kath. plébánusról így nyilatkozik: »annak pontjaira a történeti igazságot összegázoló s a legtökéletesebb (így!) felekezeti gyűlöletre valló megjegyzéseket tett,« »hogy felekezeti gyűlöletben égő szívét a maga útálatosságában feltárja« stb. (47—48. l.) Az ily kifejezések nem tudom, hogy férnek össze a sárospatakiak ismert humanismusával. Még csak azt jegyzem meg, hogy »számos jegyzőkönyvek tanuskodnak«, »számos jóltevőik«, »minden gyanúsítások«, »hányan vannak a tanárok« etc. latinismusok, miket gondos író kerülni szokott. Szikszai Kovács Vazul nevű sárospataki tanárt nem ismer a történelem. Szikszai Fabricius vagy Kovács Balázs az. (Basilius.) Vazulról mitsem tudtak XVII-ik századbeli magyarjaink.

K. F.

BOGÁTHI FAZEKAS MIKLÓS ÉLETE ÉS KÖLTŐI MŰKÖDÉSE. Irodalomtörténeti tanulmány, írta *Dézi* Lajos. Budapest, 1895. 50 l. Sok igyekezettel állítja össze a Bogáthi életére vonatkozó gyér adatokat a fiatal szerző, ki doctori értekezéseként adta ki e figyelmet érdemlő művet. Függelékül Bogáthi ismeretlen históriás elbeszélésének töredékeit közli, melyet itt Kolozsvárt 1588-ban adhattak ki először s 1598-ban másodszor. E műben Bogáthi Demeter király viszontagságait énekli meg Plutarkhus nyomán. Elismerés illeti a szép reményekre jogosító ifju tudóst e régi irodalmi emlék megmentéseért, melyet ő hat évvel ezelőtt debreczeni tanuló korában egy könyvtáblában talált. A Bogáthi életét kíséző jegyzetekről nem szólhatunk ily elismeréssel. Több tévedést, mint igazságot hirdetnek azok, mert a szükséges források, úgy látszik, nem álltak a szerző rendelkezésére. Bogáthi költői működésének rajza is talán azért oly hiányos, úgy hogy csak elbeszélő műveiről találhatunk Dézi munkájában becses ismeretéseket.

K. F.

KÜLÖNFÉLÉK.

A NEMZETKÖZI UNITÁRIUS CONFERENTIÁRÓL, mely Budapesten tartott, a külföldi vendégek a legmelegebben emlékeznek meg. Dowson H. Enfield, a brit és külföldi unitárius társulat elnöke a társulatnak tett jelentésében írja, hogy nagy reményekkel nézett magyarországi látogatása elé, de a valóság azokat fölülmulta. A vasútnál Kovács tanár várakozott reá, ki mindvégig hűséges tolmácsa volt. Örömdetes pillanat volt reá nézve, mikor találkozhatott azokkal a régi magyar ismerősökkel, kik a Manchester Collegeben tanultak, ugyanabban a theol. intézetben, melynek ő is növendéke volt. És nagy öröm volt reá nézve, mikor megismerkedhetett Ferencz József püspökkel, kinek megjelenése, modora mindjárt érezttette vele azt a keresztény jellemet, magas értelmiséget, derékséget és hűséget, melylyel ügyünket szolgálja. El volt ragadtatva a magyar hitrokonok fogadása, túlárado szivessége és jóakarata által. Szerencséje volt találkozni Daniel Gábor főgondnokkal, ki az unitáriusoknak a főrendi házban képviselője, ki már régóta híven szolgálja az unitárius egyházat, s ki elnökölt a székelykereszturi zsinaton 1879-ben, mikor az angol társulatnak Gordon Sándor volt képviselője. Szerencséje volt találkozni Br. Horváth Kálmánnal, a másik főgondnokkal, ki egyike a régi nemességből azoknak, kik János Zsigmond fejedelemmel unitáriusokká léve, hitükhez hűségesek maradtak az üldözések idején is. Szerencsés volt találkozni Jakab Elekkel, a Dávid Ferencz nagytudományu életírójával. A kikkel angolul nem beszélhetett, a német nyelvet használta az érintkezés közegéül s mindenfelől a legjobb benyomásokat nyerte. A püspökkel sokat beszélt és megismerkedett az itteni viszonyokkal. Az istentiszteletről s a conferentiáról a legelismertőbb szavakban nyilatkozik. A kiállításon több órát töltve, mindenütt meglepte az az erős nemzeti szellem, az a patriotismus, mely ez újra született nemzeten uralkodik. Mindenütt látványosságok találhatók a nemzeti élet nagy eseményeiről, képek a nemzeti hősiességről. Az ezredévi kiállítás a nemzet életének, fejlődésének, mostani csodás eszközeinek és erejének rövid kiadása. Jól esett tapasztalnia, a mint a kiállításon körüljárt, hogy a magyarok mennyire rokonszenveznek az angol nemzettel, mennyire viszonyozzák azt a rokonszenvet, melyet az angol nép irántuk mutatott a szabadságért való harcuk idején. Meleg szívvvel emlékszik meg a magyar nemzetről, mely a kemény küzdelmek árán szerzett szabadságot nemzeti nagy czélokra használja, meleg szívvvel amaz unitárius testvérekről, kik őt és társait a legszívesebb fogadtatásban részesítették, a kikkel szorosabbra

fűződtek a testvériség kötelékei és érzik, hogy Angolország unitáriussai Magyarországra unitáriussaival lélekben egyek.

— Williams Theodore C. lelkész, az amerikai unitárius társulat képviselője honfiainak tett jelentésében úgy találja, hogy minden amerikainak, a ki Magyarországra jó, könyvet kellene írni róla. És mégis sok tekintetben egy ország sem hasonlít Európában annyira az övékéhez, mint Magyarország. A nagy puszták erdőség nélkül és sok állattal olyanok, mint az amerikai prairie-k, a halmos vidék, mint Uj-Anglia, ugyanazokkal a fákkal, ugyanazon mezei virágokkal és éghajlattal. Ugyanaz a hosszú tél és forró nyár. Az uralkodó fajnak, a magyaroknak ugyanaz a heves vérmérsékletük van, ugyanaz a humor érzékük, mint nekik, ugyanannyira vendégszeretők, mint ők. Budapest amerikai, gyorsan haladó város. De hogy az idegen megismerje Magyarországot, meg kell ismernie az unitárius egyházakat is, melyeknek Ferencz József a püspöke. ki úgy néz ki, mint Freeman Clarke nézett, s kinek a prédikálása is nyugodt előadással, erővel és erkölcsi belátással hasonlít az övéhez. A szép templomba sokan gyűltek. Az ének úgy hallatszott, hogy inkább a férfiak éneklék. A bpesti lelkész, Gál M. fölment a szószékre és könyörgött. A püspök ékesszóló beszéde összehasonlítás volt Magyarország történelme és az unitáriusoké között, telve lelki buzgósággal és hazafiui áldásokkal. Azután következtek az üdvözlések s az ők feleleteik, melyeket Kovács tanár lelkesedéssel tolmácsolt. Azután jött a banquet, hol izlelte a messze földön híres magyar vendégszeretetet, s hallotta az „éljen“-t, s mely olyan volt, mint egy kedves családi összejövetel. A második napi ülés inkább hasonlított az ők konferenciáik szokott rendjéhez. Természetesen nem értett magyarul, de kilátásba helyeztetett Péterfi D. mély essay-jének angolra fordítása. Szép felolvasást tartott Dowson E. a brit és külföldi unitárius társulat elnöke, Dr. Vance Smith és Kozma F. tanfelügyelő.

Mínhogy az unitárius hitnek Erdély a főfészke, ott lakik a püspök, ott vannak az iskolák s a több százéves ekléziák, lement nejével együtt Kolozsvárra is Nagy L. tanár és Buzogány k. a. utitársakkal. Kolozsvár után, hol a nyelv kivételével úgy érezte magát, mint egy amerikai városban, meglátogatta Toroczkót, Tordát, Székelykeresztúrt, s több vidéki községet, hová Boros tanár leveleivel előzte meg. A székelyföldi egyházaktól az amerikaiak azt a leckét tanulhatják, hogy az unitárius kereszténység ki tud állani üldöztetést és szegénységet, hogy az nemcsak akadémikus nézet a mivelt osztály számára, hanem állandó hatalma van, úgy hogy egy nép, a mely annak elveiben négy százéven keresztül növeltetik, egészséges, szabad, értelmes és erényes nép.

KOLOZSVÁRI EGYHÁZKÖZSÉGÜNK jelenlegi temploma, melyet 1792-ben kezdettek építeni, 1.96 december közepén adatott át a közhasználatnak. Ez okból Gyulay László gondnok és Péterfi Dénes lelkész értekezletre hívták össze az egyházközség több tagját kik között megjelent a főt. püspök úr is. Péterfi lelkész terjedelmesen megokolt előterjesztésére úgy az értekezlet, mint az e tárgyban nov. 15-én összehívott rendkívüli közgyűlés meghatározta, hogy a templom száz éves fennállására az

egyházközség ünnepélyt tart. A közgyűlés a kebli Tanácsot bizta meg, hogy az ünnepély alkalmas idejét és módozatait megállapítsa.

MÜLLER MIKSA TANÁCSAI. Müller Miksa, a nagyhirű tudós nov. 20-án felolvasást tartott az angol unitáriusok theol. akadémiáján (Manchester College) Oxfordban. A felolvasás maguknak a tanulóknak szólt. Örömet fejezve ki azon, hogy a theol. akadémia igazgató tanácsa őt azzal a felkéréssel tisztelte meg, hogy a tanulásra adjon tanácsokat, rátért a tanácsadásra s nagyon figyelemre méltó dolgokat mondott. Az első tanácsa az volt: „Bárminő munka legyen önök előtt, tegyék egész szívüket abba. A könyveket ne csak úgy tekintsék, mint csupa könyveket, melyeket meg kell tanulni a vizsgára. Hanem tekintsék mintegy barátaiknak, a kiket valamely komoly munka és valamely magas cél végett ismertek meg.“ Az egyetemen végzendő munka szükségképpen terhes, fárasztó és eltévesztettnék látszhatik. De miért járjuk mi Schweitz fárasztó útjait? Azért, mert tudjuk, hogy hegyein előttünk nagyszerű kilátás nyílik. És tegyük fel, hogy nekünk azt mondják, hogy találkozni fogunk Homerral, Platoval, Pál apostollal, Alexandriai Clementtel, nem érdemlie-e meg ez a fáradságot? A második tanácsa a *multum* és *multa*-ra vonatkozott. „Ifju embereknek mindkettőre kell törekedni, a mennyire csak az alkalom engedi, először *multa*-ra s azután *multum*-ra. Mint a posta-galamb, röpködjének először körös-körül, s aztán egyenesen szálljanak különös tárgyukhoz“. Harmadszor azt tanácsolta, „hogy ismerkedjenek meg azzal, a mit az illető tudományban addig elértek, és csak azután kezdjenek saját külön munkájukhoz. A vizsgálódás minden mezeje ma európai, csaknem világszéles. Tanuljanak annyi nyelvet, a mennyit csak tudnak, az nem szükséges, hogy mindeniket könnyen beszéljék“. Előadása végén jegyzeteit mutatta bé annak feltüntetésére, hogy minő módszert követ a sanskrit szövegek tanulmányozásában.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS EGYZHÁZKÖZSÉG, a mint értesitenek, előbbi lelkésze Derzsi Károly tiszteletére Budapestről eltávozásakor szép ünnepélyt tartott. A hívek közadakozásából egyik elsőrendű festőművész által lefestették az egyh. község tanácssterme számára: országrajzát és ünnepélyesen leleplezték. Dr. Székely Ferencz, gondnok, curiai bíró emelkedett szellemű, meleg érzéstől áthatott gyönyörű beszédben méltatta volt lelkészüket az ekklézsia körül tizennégy év alatt szerzett érdemeit. Mire a szép ünnepély véget ért.

ISKOLA-FELAVATÓ ÜNNEPÉLYT tartottak dec. hó 13-án Szováthon. E napon nyitották meg a 4 tanteremmel és igazgatói lakással bíró új állami iskolát. Megnyitó beszédet mondott Gothárd Sándor gondnoksági elnök, felszentelő imát Derzsi Mihály lelkész, az iskola történetét felolvasta Binder János igazg. tanító, a növendékek pedig szépen énekeltek és szavaltak. Örömmel adunk hirt e szépen sikerült ünnepélyről, melylyel az új állami iskolát e községben megnyitották. Fontos nemzeti érdekek kielégítése vezette Kozma Ferencz kir. tanfelügyelőt, midőn ez iskola felállítására a kormány figyelmét felhívta. Általában a milleniumi iskolákból szépen kijutott a része Kolozsvármegyének. 36 új állami iskolát szervezett és nyitott meg két év alatt Kozma F. kir. tanácsos

tanfelügyelő. Kolozsmegye tanügye ez által nagy lendületet vett; ma már a megye minden nevezetesebb pontján jól szervezett iskolák szorgálják és terjesztik a nemzeti műveltséget. Hogy szováthi hiveinkre, anyagi és szellemi gyarapodásukra jótékony befolyással lesz ez iskola, abban semmi kétségünk, mert ismerjük a vezetők hazafias érzéssel párosult nemes buzgalmát és kitartó munkásságát.

TUDORI SZIGORLAT. Ifj. Ferencz József, főt. Ferencz József unitárius püspök fia a jogból az összes tudori vizsgákat letette és az oklevelet megnyerte kitüntetéssel. Szép dolog az, mikor egy ifjú ember ily eredménnyel végzi egyetemi tanulmányait. Ez feljogosít a jövőre nézve a legszebb reményekre. Az ifjú tudor ez évet a tudományosság egyik nevezetes központján, a berlini egyetemen fogja tölteni.

KOLOZSVÁRI LEÁNYISKOLÁNK KITÜNTETÉSE. A millenniumi orsz. kiállításban kolozsvári leányiskolánk is részt vett. Most örömmel értesülünk, hogy ez iskolánk is a kitüntetettek között van, „Elismerő oklevelet” nyervén szorgalmas működésével.

HELYRE-IGAZÍTÁS. Az alsó-felső szováthi egyházközség történeti rajzából a 260. lapról kimaradt a patronusok nevei közül Gothárd Sándor egyh. k. f. neve, a ki 3 nagy véka búzát ad a papnak, s 2 véka zabot, a mesternek 2 véka búzát s 1 véka zabot.

Olvasóinkhoz. Olvasóinknak egyen-egyen és összesen boldog új évet kívánunk, ajánlva folyóiratunkat ismert jóindulatukba. Boldog új évet!

Aranykönyv.

AZ »EZREDÉVES EMLÉKALAP«-RA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

(Ötödik közlemény.)

118. Pálffy Károly főreálisk. tanár Sz.-Udvarhely	10 frt — kr.
119. Dr. Veres Vilmos keresk. akad. tanár, Kolozsvár	5 » — »
120. Benkő Mihály takarékpénztári igazgató, Kolozsvár	41 » 66 »
121. Albert Dénes, jószágigazgató, Ladamos....	58 » 34 »
122. Boér Gergely, képezdei zenetanár, Kolozsvár	5 » — »
123. Nemes Károly, főerdész, Beles.....	5 » — »
124. Adorján Domokos, kántor-tanító, Torda....	1 » — »
125. Gyulay László, nyug. városi főpénztárnok Kolozsvár	10 » — »
126. Gyulay Etelka, Tóth Károlyné, áll. isk. tanítónő, N.-Szeben.....	5 » — »
Összesen...	141 frt — kr.
Az előbbi 4 közlemény összege	900 » 18 »
Együtt.....	1041 frt 18 kr.

Az első ezer frt szerencsésen megvan. Fogadják meleg köszönetemet, a kik azt egybehozni becses adományaikkal megsegítettek. Az »Aranykönyv» azonban továbbra is nyitva marad. S miután főleg újévkor mindenről meg

szoktunk emlékezni, a mit szeretünk: reméllem, hogy e mi »Ezredéves emlék-alap«-unkról is sokan meg fognak emlékezni.

Kolozsvárt, 1896. deczember 18.

FERENCZ JÓZSEF,
unitar. püspök.

ADAKOZÁS A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS TEMPLOM BELSŐ SZÉPÍTÉSÉRE.

(Negyedik közlemény.)

Benkő Mihály 100 ft.

E közlemény összege: 100 «

Az előző közlemények összegét 999 frtot hozzáadva, összesen: 1099 frt.

Jöjjenek minél többen a választottak!

Kolozsvárt, 1896. dec. 20.

PÉTERFI DÉNES,
unitar. pap.

A LABORFALVI EKKLA ÚJ HARANGJÁRA ADAKOZTAK:

Jakab Ferencz és neje 5 frt. Berde Mihály és neje 5 frt. Joó Mózes és neje 5 frt. Id. Dobri Mihály és neje 1 frt. Szentiványi László r. kath. 2 frt. Zoltán Zsigmond és neje 5 frt. Id. Zoltán Zsigmondné 2 frt. Zoltán Ferencz 1 frt. Zoltán József 1 frt. Sigmund Károly és neje 10 frt. Benke Sámuel és neje 5 frt. Vikus András és neje 50 kr. Benke János és leányai 3 frt. Hoszu István és neje 2 frt. Szász Lukácsné 3 frt. Lőfi Bálintné 50 kr. Miklós Józsefnő 50 kr. Kispál Józsefnő 30 kr. Jakab Sámuelnő 1 frt. Berde István és neje 2 frt. Joó János 1 frt. Ilyés István és neje 50 kr. Földes Mihálynő 50 kr. Vaszi József és neje 1 frt 50 kr. Bartha András és neje 5 frt. Hoszu Györgynő 2 frt. Miklós Mihálynő 50 kr. Földes István 50 kr. Balázs Péternő 50 kr. Balázs Mária 50 kr. Ifj. Vaszi János 1 frt. Vaszi Jánosnő 1 frt. Bedő Imre és neje 5 frt. Id. Szász János és neje 5 frt. Földes András és neje 1 frt. Benke Mózes és neje 7 frt. Gérics István 1 frt. Benke Andrásné és fia, Gábor 1 frt 50 kr. Id. Korodi Mihálynő 1 frt. Joó Andrásnő 1 frt. Berde Trézsi 1 frt. Markos György és neje 5 frt. Kis János és neje 5 frt. Markos Károly és neje 5 frt. Kovács András és neje 2 frt. Márkos Ferencz és neje 5 frt. Id. Benke Gábor 2 frt. Berde Mózes és neje 5 frt. Kovács András ev. ref. 1 frt. Ifj. Markos József és neje 5 frt. Nagy Ferencz és neje 50 kr. Mezei Julis 30 kr. Markos Mihály és neje 5 frt. Baba József és neje 5 frt. Baba Jánosnő és Ilka 2 frt. Id. Vaszi János és neje ev. ref. 1 frt. Kis Mihály és neje 2 frt. Bagoly János és neje 2 frt. Opra János 2 frt. Baba Mózes és neje 1 frt. Markos Sámuel és neje 5 frt. Zsigmond András és családja 5 frt. Id. Szentiványi Zsigmond 5 frt. Markos Albert és neje 5 frt. Kovács Józsefnő 50 kr. Ifj. Dobri Mihály és neje 1 frt. Vas Györgynő 50 kr. Lukács Trézsi 50 kr. Baba András és neje 2 frt. 50 kr. Balázs Mózesné és Rózsa 2 frt. Id. Benke Ferencz és neje 10 frt. 50 kr. Benke János (Andrásé) 2 frt. Varga Mihályné 40 kr. Szász József 50 kr. Ifj. Szász János 2 frt. Miklós János 1 frt. Miklós Antal 1 frt. Korodi Mózes 1 frt. Markos László és neje 5 frt. Id. Markos József és neje 4 frt. Ifj. Mezei József és neje 50 kr. Mezei Zsigmond 50 kr. Deák András 50 kr. Benke Mari és Juli (Gáboré) 2 frt. Deák György 2 frt. Id. Mezei József 1 frt. Kádár Lajos és neje 5 frt. Kábal Györgyné 50 kr. Markos András, s családja ev. ref. 5 frt. Szentiványi Antal és neje ev. ref. 5 frt. Berde Jánosné és neje 2 frt. Barabás Sámuelnő 1 frt. Ifj. Benke Ferencz 2 frt. Varga Andrásné és neje, bitai 10 frt. Földes Istvánné 50 kr. Földes Mózes fiai 3 frt. Barti Mihály 50 kr. Daragics Dávid és családja r. kath. 5 frt. Zajzon Antal és családja ev. ref. 5 frt. Miklós András és neje 2 frt. Jakab Zsigmond és neje 1 frt. Szász Mária 50 kr. Kanyadi János, id. 1 frt. Jakab Mózes, maksi 1 frt. Szentiványi Miklós úr 10 frt. Seethal Ferencz úr r. kath. 2 frt. Temesvári Gergely r. kath. 2 frt. Hajdu András és neje 5 frt. Baba György és neje 2 frt. Korodi Ferencz 50 kr. Korodi Anna 50 kr. Nikula Sándor 1 frt. Dragamér Anna 1 frt. Kiss Sándor lelkész és neje saját költségrekire ígérték egy urvacsorai asztal készíttetését.

KISS SÁNDOR,
lelkész.